

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

2002-4

COMBIMARKT

&

STUDIO EDE

VOORDEEL IN FOTO EN VIDEO

TEL. STUDIO EDE 0318 - 653363

Grotestraat 62, Ede tel. 0318-616414
Bellestein 21, Ede tel. 0318-614300
Stadspoort 10, Ede tel. 0318-652121
Hoofdstraat 24, V'daal tel. 0318-512689
Molenstraat 3, Rhenen tel. 0317-616866
PB 8170 6710 AD EDE

**FOTO
FILM
VIDEO
STUDIO**

Winkelcentrum Bellestein 21, 6714 DP Ede, tel.: 0318-640479
Contactlenzen / Oogmetingen / Oogdrukcontrole

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

** Wij geven u een deskundig advies*

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
30e jaargang nr 4 december 2002

Van het bestuur

Heeft u de afgelopen maanden ook zo genoten van het themanummer van De Zandloper over De Hindekamp, oase tussen bos en hei. Een terechte pluim op de hoed van de samenstellers van deze uitgave. Van diverse zijden was er grote belangstelling voor dit themanummer. Heeft u het ook bij uw familie, vrienden en kennissen onder de aandacht gebracht. Het zal ongetwijfeld nieuwe belangstellende leden hebben opgeleverd. Zij krijgen bij aanmelding uiteraard het themanummer De Hindekamp. Met het thans voorliggende nummer 4 sluit de redactie de dertigste jaargang af. Dit 6e lustrum heeft op waardige wijze zijn bekroning gekregen.

Willen we in de toekomst ons verenigingsblad behouden en waar nodig verfraaien dan is vergroting van het ledenbestand nodig. Opvullen van de opengevallen plaatsen als gevolg van de vergrijzing vergt reeds de nodige inspanning. Laat ieder lid proberen een lid te werven in een volgende generatie om zo het draagvlak van de vereniging in de samenleving te vergroten. Met ieders medewerking kan het ledenbestand uitgroeien van 1100 naar 1200. De jaarlijkse contributie van € 9,50 kan geen bezwaar zijn.

De op 17 september 2002 gehouden vrijwilligersdag is goed verlopen. 40 vrijwilligers zijn ingescheept op de Blauwe Bever en hebben via de Rijn o.a de Blauwe Kamer bezocht onder leiding van gidsen van het Het Utrechts Landschap. Na deze buitenactiviteit smaakte de aangeboden maaltijd uitstekend. Heeft u ook interesse te behoren tot de groep vrijwilligers, meldt u dan aan bij onze conservator de heer D.J. List, telefoonnummer 0318-619554.

Heeft u de videofilm "een wandeling door Ede in de vorige eeuw" al aangeschaft? Deze is te koop in het museum (€ 11,34). Er zijn ook nog enkele exemplaren van het boek "De kerk als moeder" van ds. T. van 't Veld (€ 18,15) te verkrijgen.

Tot slot wensen wij u vredige feestdagen toe en een prettige overstap naar 2003.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit de heren E. Lagerweij (voorzitter), P. Bon (secretaris) en W. Kempe (penningmeester).
- * De contributie bedraagt € 9,50 per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede.
- * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondagen tot vier uur. Op maandagen is het museum voor het publiek gesloten.
- * Conservator van het museum is drs. D.-J. List.
- * De redactie van De Zandloper bestaat uit de heren J.E.H. den Hartog (eindredacteur), drs. D.-J. List, F.G. van Oort, en H. van Scherrenburg.
- * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54.
- * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede.

ISSN 1384-7090

Van de redactie

In dit laatste nummer van het jaar 2002 wordt de serie Grenswijzigingen van redacteur Frans van Oort afgesloten met de grenswijziging met Veenendaal van januari 1998. Teun van 't Veld boog zich over de organisten in de Oude Kerk. Jan J. Speelziek verdiepte zich in de mogelijke herkomst van de naam 'van Maanen'. Natuurlijk is er ook weer museumnieuws met een artikel over de nieuwste tentoonstelling over Schaakkunst door de eeuwen heen. De redactie wenst u veel leesplezier, prettige feestdagen en een goede jaarwisseling.

MUSEUMNIEUWS

Schaakkunst door de eeuwen heen

door Jos van Raan en Dirk-Jan List

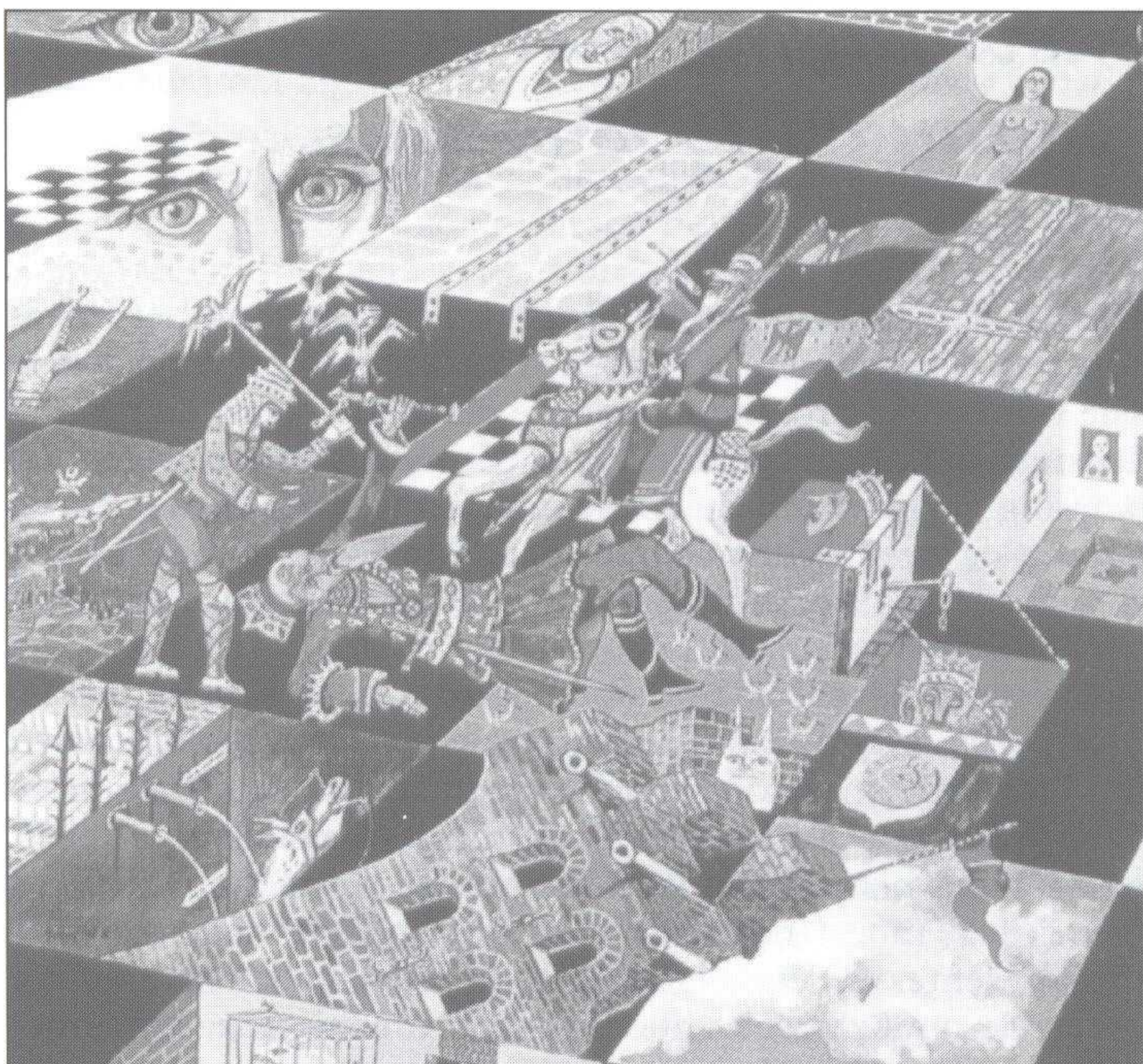
Van 4 december 2002 tot en met 23 februari 2003 is in het Historisch Museum Ede de tentoonstelling 'Schaakkunst door de eeuwen heen' te bezichtigen. Voor deze tentoonstelling werd het museum met raad en daad bijgestaan door een werkgroep van kenners en verzamelaars op dit gebied. Het uitgangspunt van deze presentatie is het schaken in de kunst. Naast schilderijen en bijzondere prenten zijn er unieke schaakspellen te bewonderen. Bovendien zijn er historisch aangeklede schaakscènes uit de Middeleeuwen en later verbeeld. Deze tentoonstelling is dus zeker niet alleen interessant voor fanatieke schaakliefhebbers, die alleen maar oog hebben voor de toernooiresultaten van schaakhelden als Kasparov of Karpov.

De geschiedenis van het schaken begint waarschijnlijk rond 650 in Perzië. Gedurende de middeleeuwen is het reeds een geliefde sport die veelvuldig in de kunst wordt afgebeeld. Illustraties in Middeleeuwse handschriften en houtsneden tonen vaak de liefde in een lusthof, waarbij de edelman een partij schaak speelt met zijn geliefde. Ook een partij met de dood komt voor. In het verhaal van Renaut van Montelbaen komt zelfs een vechtpartij voor, waarbij het schaakbord als wapen dient.

Het bekendste schaakschilderij uit de Gouden Eeuw is ongetwijfeld 'De Schaakspelers' (1508) van Lucas van Leyden. Het hangt in Berlijn en stelt een partij (Koerier) schaak voor, die gade geslagen wordt door een aantal vadsige mannen. Wordt er vals gespeeld? De stemming lijkt gedrukt en de spanning is te snijden. Dit schilderij komt niet naar Ede, maar er zal beslist een afbeelding van te zien zijn.

Cornelis de Man (1621-1706) heeft een leuk schilderij gemaakt van een schakend stel. Op het moment dat de vrouw een zet doet, kijkt ze om naar de toeschouwer. Heeft ze net een geniale zet gedaan en wordt de heer in verlegenheid gebracht?

In de zeventiende en achttiende eeuw werd in salons gelezen, geconverseerd, gemusiceerd en...geschaakt. In deze tijd leefde Philidor, die geldt als grondlegger van de moderne schaaktheorie. Philidor is tevens bekend als componist van veel muziekwerken, waaronder 23 opera's. Bovendien is hij de grondlegger van de komische opera. Hij bezocht het bekende Parijse schaakcafé 'Café de la Régence', waaraan ook in de tentoonstelling aandacht wordt besteed. Dit is tevens de tijd dat ook vrouwen op grote schaal gaan schaken.

Toon van de Ven (1924-....), Schaakbord, olieverf op paneel (1978); Coll. Museum van Bommel-van Dam, Venlo.

Dat Napoleon schaakte is algemeen bekend, maar dat hiervan ook afbeeldingen en zelfs partijen bewaard zijn gebleven.....waarschijnlijk niet. Veel moderne kunstenaars hebben schaken als onderwerp gekozen. Honoré Daumier (1808- 1879) heeft een ernstig schilderstukje gemaakt van twee oude mannen die zeer geconcentreerd achter het schaakbord zitten te denken.

En niet te vergeten Escher met zijn bekende *Metamorphose*. Heel humoristisch zijn de tekeningen van A. Paul Weber (1939), waar dieren en politieke figuren een schaakpartij spelen zoals 'Oom Krüger met koningin Victoria'.

Tevens wordt er een uitstapje gemaakt naar de literatuur. Het schaakbord van de rederijker Matthijs de Castelein is hiervan een leuk voorbeeld. Elk vak van het schaakbord bevat een versregel. Acht regels - horizontaal, verticaal en diagonaal, van links naar rechts of omgekeerd - vormen een gedicht. Totaal zijn er 38 gedichten te vinden. Op de tentoonstelling is een afbeelding van dit schaakbord te zien.

In Ede is schaken een geliefde vrijetijdsbesteding. Ede en omgeving kennen maar liefst 4 schaakverenigingen. Onder deze schakers bevinden zich een paar verzamelaars van schaakspellen en aanverwante zaken als postzegels. Hieruit heeft de werkgroep een leuke keuze gemaakt.

Hiernaast komen er ook bruiklenen uit een groot aantal nederlandse musea.

Meer informatie over deze tentoonstelling is te vinden op de internetsite: <http://httpd.chello.nl.w.slagter>

Gezocht: Máxima lookalikes

In het voorjaar van 2003 organiseert het Historisch Museum Ede een zeer bijzondere tentoonstelling over de kleding van Máxima, Prinses der Nederlanden. Mooie foto's en replica's van de bekendste creaties van haar zullen een illustratief beeld geven van de kledestijl van deze Nederlandse prinses.

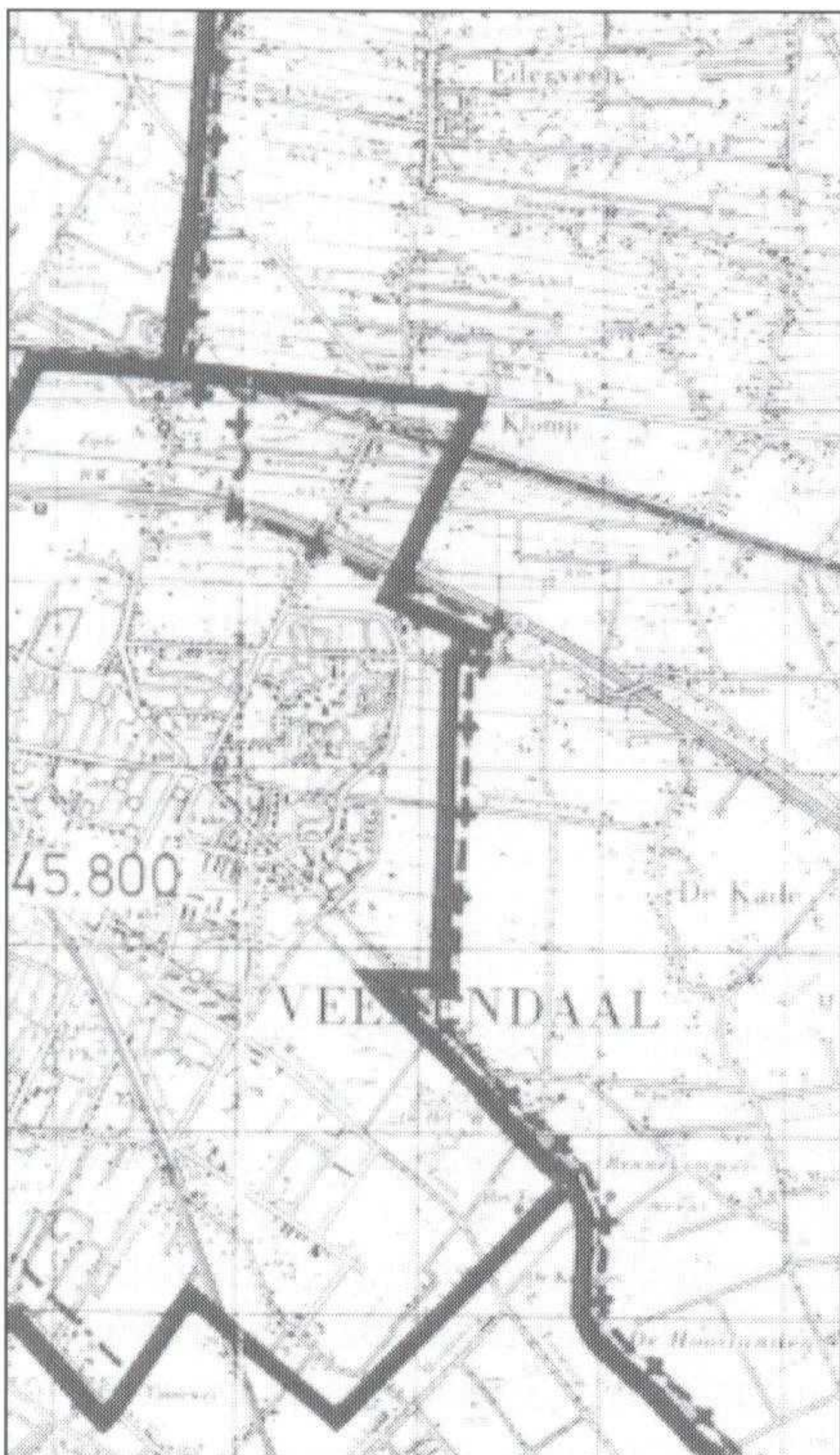
In verband met deze tentoonstelling zoekt het Historisch Museum Ede lookalikes (dubbelgangsters) van Máxima. Lijkt u veel op haar, en wilt u mee werken aan deze presentatie, dan kunt u contact op nemen met de conservator van het museum, dhr. D.J. List, 0318-619554.

De gemeentegrenswijziging met de gemeente Veenendaal per 1 januari 1998 (8e en laatste deel)

door Frans van Oort

Rond 1985 begonnen de plannen van de gemeente Veenendaal, om een deel van het Edese grondgebied te "annexeren", concrete vormen aan te nemen. In een besloten vergadering (10 april 1985) van de commissie ruimtelijke ordening van deze gemeente werd de problematiek van de gewenste gebiedsuitbreiding besproken. Het Veenendaalse college had bewust voor een besloten vergadering gekozen om de consequenties van de Veenendaalse verlangens voor de buurgemeenten nog even geheim te houden. Men was namelijk bang dat er dingen gezegd zouden worden die bij deze buurgemeenten (Ede, Rhenen, Renswoude en Amerongen) totaal verkeerd zouden overkomen.

De wensen tot gebiedsuitbreiding waren al bekend door het eerder gepresenteerde toekomstplan "Veenendaal 2000". Volgens dit plan zou de gemeente Ede het gebied tussen de rijksweg A-12 en de spoorlijn Utrecht-Arnhem af moeten staan. Dit zou ook de overgang van de buurtschap De Klomp van Ede naar Veenendaal tot gevolg hebben. Op dit terrein was de gemeente Veenendaal van plan een industrieterrein te vestigen. Haast was geboden want de gemeente Veenendaal moest namelijk voor 1 juni 1985 haar concrete plannen aan de provincie Utrecht presenteren. Vervolgens kon de provincie zich vanaf die datum over deze kwestie buigen en de noodzakelijke hoorzittingen organiseren. Uiteindelijk resulteerde dit in de aanbieding van een herindelingsplan voor het oostelijk deel van de provincie aan de verantwoordelijke staatssecretaris van Binnenlandse Zaken.

Van de annexatieplannen werd lange tijd niets meer vernomen tot B en W van de gemeente Ede op 3 februari 1989 een schrijven van het Ministerie van Binnenlandse Zaken ontvingen. De brief bevatte het reeds gemelde voorstel tot een gemeentelijke herindeling aan de oostzijde van de provincie Utrecht. Een van de gemeenten die dringend behoefte had aan uitbreiding in dit gebied was natuurlijk Veenendaal. In de tekst en op de bijgevoegde tekening kwam duidelijk naar voren om de Gelderse buurtschap De Klomp bij de Utrechtse gemeente Veenendaal te trekken. De nieuwe grens kwam ten oosten van de Veenendaalseweg te lopen. De staatssecretaris meldde dan ook dat het hem "voorshands niet onlogisch leek gelet op de geografische situatie, de infrastructuur en de maatschappelijke en economische samenhangen en oriëntaties".

Detail uit de tekening van het herindelingsplan van de provincie Utrecht-oost. Duidelijk is te zien dat de nieuw geprojecteerde grens ten oosten van de Veenendaalseweg komt te liggen. Dit zal de overgang betekenen van de gehele buurtschap De Klomp, inclusief het station, naar de gemeente Veenendaal.

B en W van Ede lieten echter direct aan het college van Gedeputeerde Staten van Gelderland weten dat zij tegen een dergelijke grenswijziging ernstig bezwaar maakten. Deze ogenschijnlijke geringe grenscorrectie tussen Ede en Veenendaal zou ingrijpende consequenties hebben voor het regionale ruimtelijke beleid. Het werd daarom van het grootste belang geacht dat de groene zone tussen de stedelijke concentraties Ede en Veenendaal zou worden onderworpen aan een studie om na te gaan hoe de gewenste ruimtelijke ontwikkeling moest worden ontwikkeld. Inmiddels was al wel een Interprovinciale Commissie Grenswijziging Utrecht-Veenendaal ingesteld.

Al met al konden de provincies Gelderland en Utrecht op dat moment geen overeenstemming bereiken over een grenscorrectie waarbij een deel van het grondgebied van de gemeente Ede aan de gemeente Veenendaal zou worden toegevoegd.

Om uit deze impasse te geraken had de staatssecretaris aan het college van GS van Utrecht verzocht om de ruimtelijke behoefte van de gemeente Veenendaal tot het jaar 2015 nader aan te geven. De reden hiervoor was dat de toekomstige ruimtebehoefte van Veenendaal niet geïsoleerd van de regionale en interprovinciale achtergrond kon worden beschouwd.

Uiteindelijk leidde dit tot de totstandkoming van het beleidsplan "Binnenveld". Hierin werd door de deelnemende provinciebesturen de behoefte onderkend om de problematiek in dit plangebied in een ruimere context te plaatsen. Dit moest geschieden door het zodanig uitzetten van lijnen voor de stedelijke ontwikkeling dat er een meer samenhangende visie op de toekomst van het "Binnenveld" en de vier daaraan grenzende stedelijke kernen zou worden ontwikkeld. De behoefte werd nog versterkt door het feit dat Veenendaal binnen afzienbare tijd haar fysieke grenzen zou hebben bereikt waardoor eventuele uitbreidingen aan de oostzijde onmogelijk zouden zijn.

Het resultaat van het overleg hierover was dat de colleges van Gedeputeerde Staten van Gelderland en Utrecht in samenwerking met de gemeenten Ede en Veenendaal op 1 mei 1990 besloten om een "Interprovinciale Structuurvisie voor de grensregio Ede-Veenendaal" (ISEV) op te stellen. Hierin zou een beeld van de ruimtelijke ontwikkelingen worden gegeven waarbij nadrukkelijk aandacht werd gevraagd voor de elementen wonen, werken en infrastructuur.

De werkzaamheden van de Interprovinciale Commissie Grenswijziging voornoemd werden opgeschort in afwachting van de resultaten van dit ISEV-project.

Op basis van dit ISEV-rapport (1994) waarin de ruimtebehoefte en de ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden voor de beide gemeenten waren weergegeven werd door de betrokken partijen gekozen voor model 3a. Dit ontwikkelingsmodel hield in dat Ede in noordelijke richting (Kernhem, 200 hectare voor 6000 woningen) en Veenendaal in oostelijke richting (Veenendaal-oost, 100 hectare voor 3000 woningen) zouden uitbreiden.

De keuze van deze nieuwe woningbouwlocaties was gebaseerd op de uitgangspunten van het niet bouwen op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug en op het openhouden van de Gelderse Vallei en het Binnenveld tussen Ede en Veenendaal. De aanleg van een water- en moerasbarrière aan de oostzijde van het Veenendaalse uitbreidingsgebied zou dienen om verdere bebouwing richting Binnenveld te voorkomen.

Tegelijkertijd omvat het ontwikkelingsprogramma 100 hectare bedrijventerrein ten westen van Ede (aan weerszijden van de nieuw aan te leggen A-30) en 90 hectare bij Veenendaal/de Klomp (ten noorden van de A-12 en aan beide zijden van de Klomp).

Overeenkomstig de afspraken die daarover al in 1991 tussen de beide gemeentebesturen waren gemaakt zouden de uitkomsten van deze ruimtelijke studie vervolgens moeten leiden tot een grenscorrectie (zowel gemeentelijk als provinciaal) voor wat betreft de woningbouwlocatie in Veenendaal-oost en voor wat betreft de bedrijfslocatie nabij buurtschap De Klomp.

Luchtfoto uit 1967 met van linksboven naar rechtsonder de loop van de Grift. Aan de bovenzijde hiervan zien we het Gelders Benedeneind. Rechtsboven zien we de Dragonderweg, die van de Grift wegloopt. Deze weg vormt met ingang van 1 januari 1998 de nieuwe begrenzing tussen Ede en Veenendaal. Linksonder is nog het prachtige natuurgebied 'De Hel' zichtbaar (foto 72406; KLM Aerocarro NV).

Voor Veenendaal was nu het stadium bereikt dat stappen moesten worden gezet om de opgeschorte werkzaamheden van de Interprovinciale Commissie, die de voorbereiding van voornoemde correctie van de gemeente- en provinciale grenzen moest begeleiden, weer op te starten. Voor Ede was de afronding van het ISEV-project echter aanleiding om een nota ISEV: HET VERVOLG op te stellen. Waarschijnlijk was men wakker geschud door het feit dat bij niet reageren een groot deel van de buurtschap De Klomp voetstoots naar de gemeente Veenendaal zou overgaan.

Uit de nota bleek dat de gemeente Ede twee elementen onderscheidde, namelijk als eerste de locaties voor de woningbouw en ten tweede die van de bedrijfsterreinen. Voor de woningbouwlocatie aan de oostzijde van Veenendaal was men bereid met de grenscorrectie in te stemmen; dit in tegenstelling tot de bedrijfslocaties ten noorden van de A-12 (oostelijk en westelijk van het dorp De Klomp). Hier dacht men in het geheel niet aan grensverlegging. Als argument werd aangevoerd dat het economische en werkgelegenheidsbeleid geen lokaal maar regionaal beleid was en als zodanig uitstekend via een industrie- of bedrijfsschap kon worden gerealiseerd.

Dit stond volgens de gemeente Veenendaal haaks op de vroeger gemaakte afspraken en om deze stellingname van de gemeente Ede te weerleggen werd een notitie samengesteld om op basis van argumenten tevens de grenswijziging van de bedrijfsterreinen aan te tonen. Daarbij werd de instelling van een industrieschap met grote stelligheid afgewezen (brief van 28 juni 1995).

Ondanks de grote tegenstellingen bleven de buurgemeenten met elkaar in gesprek. Dit hield in feite in dat van beide zijden water bij de wijn zou moeten worden gedaan om tot een oplossing te komen.

Oude foto met de loop van de Grift. Rechts het Benedeneind dat zal overgaan van Ede naar Veenendaal. Deze foto ademt rust uit zonder autoverkeer en zonder antennes op de daken. Door de verkeersbelemmerende maatregelen is deze nostalgie voor de fietser en de wandelaar ook nu nog volop aanwezig (foto Oud-Archief Veenendaal).

Op bijgaande wegenkaart met topografische ondergrond van de gemeente Veenendaal is het gebied afgebakend dat in bestemd was voor woningbouw. De oostgrens is gekarteld aangegeven (kaart afd. Landmeting, gemeente Veenendaal).

Eind 1995 lag er een voorstel van de gemeente Ede op tafel dat voorzag in een grenscorrectie voor de woningbouwlocatie en waarbij de nieuwe grens exact was afgebakend bij de oostelijke bebouwingsgrens. Ten aanzien van de bedrijfslocatie behelsde de stellingname een grenscorrectie die beperkt bleef tot het gebied geheel ten westen van De Klomp (34 ha) waarbij de buurtschap De Klomp, inclusief het oostelijk hiervan geplande bedrijventerrein, op grondgebied van de gemeente Ede bleef.

Het verweer van de gemeente Veenendaal (7 maart 1996) kwam er op neer dat ten noorden van de nieuwe woningbouwwijk (aansluitend tot de A-12) en ten zuiden hiervan (aansluitend op de Grift/ het Benedeneind) een paar flinke driehoeken grond bleven liggen die bedoeld waren om als overgangszone (natuurontwikkelingsgebied) te dienen. Door nu deze twee driehoeken in de grenscorrectie mee te nemen zou er een logischer grens ontstaan. Enerzijds zou dan de aansluiting van de oostelijke rondweg van Veenendaal op de A-12 binnen het grondgebied van Veenendaal komen te liggen en anderzijds zouden de bewoners van het Benedeneind, die volledig op Veenendaal waren georiënteerd, nu ook daadwerkelijk tot die gemeente gaan behoren.

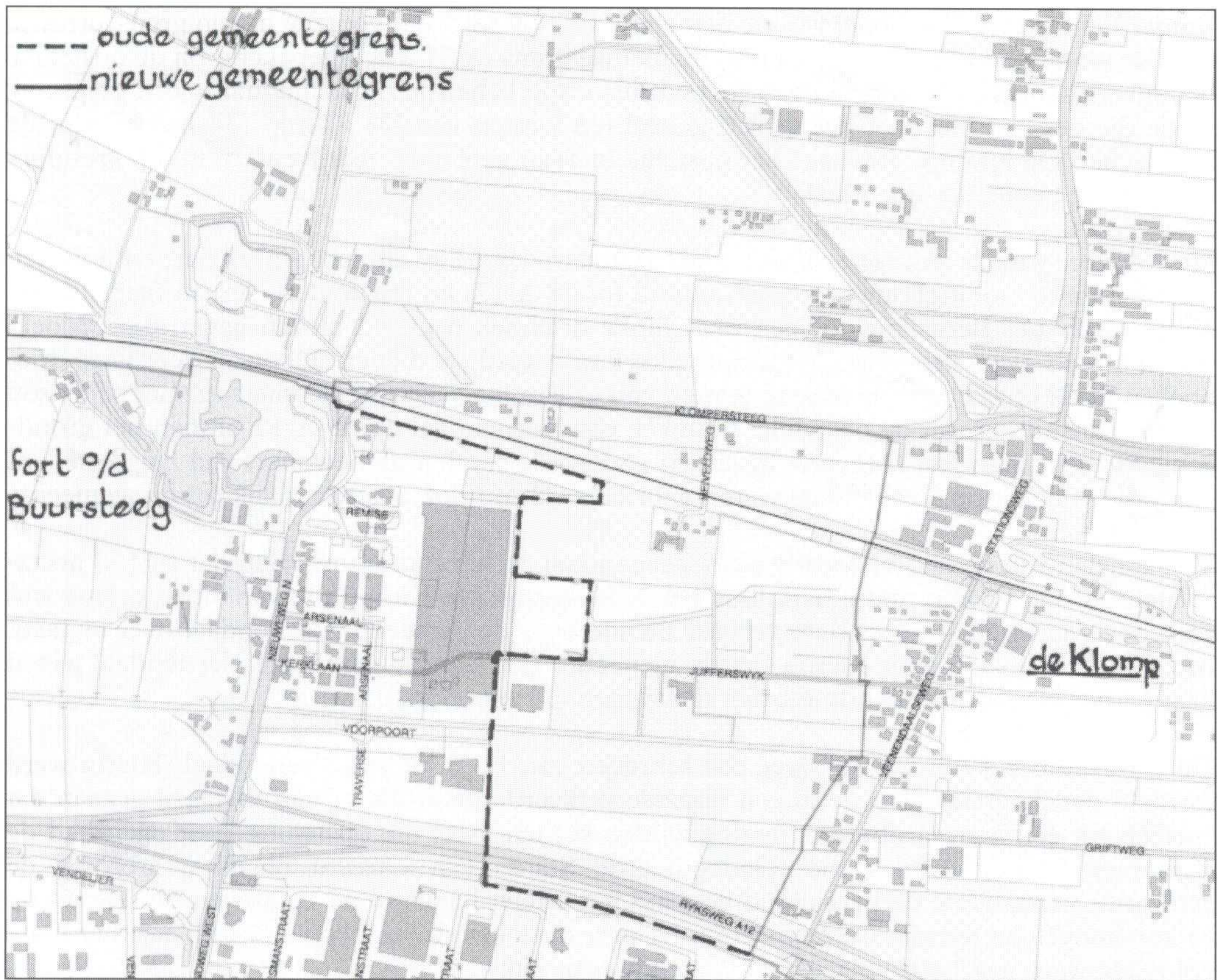
Ten aanzien van de bedrijfslocatie bleef Veenendaal op het standpunt staan dat zij 100 hectare inclusief De Klomp nodig had. Ook het N.S.-station De Klomp dat van vitaal belang was voor het Veenendaalse openbare vervoer diende naar de gemeente Veenendaal over te gaan. In een schriftelijke reactie hierop liet de gemeente Ede aan de gemeente Veenendaal weten haar eerder ingenomen standpunt niet te wijzigen (31 oktober 1996).

Op 8 november 1996 was er weer een schrijven van B en W van Veenendaal. Hierin werd vermeld dat de grenscorrectie in een impasse verkeerde maar dat er van uit werd gegaan dat partijen tot een aanvaardbare oplossing wilden komen. Met die opstelling voor ogen had de afgelopen periode overleg met Gedeputeerde Staten van Utrecht plaats waarbij bij de gemeente Veenendaal de bereidheid bestond het uiterst haalbare na te streven om alsnog op zo kort mogelijke termijn overeenstemming over deze kwestie te bereiken. Een aanvaardbare oplossing werd geschetst volgens het volgende scenario.

Men stemde in met een spoedige grenscorrectie (via een verkorte procedure - wet ARHI = Wet Algemene Herindeling) ten behoeve van de woningbouw aan de oostzijde van Veenendaal. Hierbij zou het moeten gaan om de ruime variant, dus inclusief de zones voor natuurontwikkeling.

Verder ging men akkoord met een spoedige grenscorrectie ten behoeve van het bedrijfsterrein aan de westzijde van het buurtschap De Klomp en verklaarde men zich bereid om een convenant te sluiten over de ontwikkeling van het bedrijfsterrein ten oosten van dit buurtschap. Hierbij bleef echter wel het streven om aan de hand van de ISEV-studie een verdere procedure op gang te krijgen waarbij een grenscorrectie in de toekomst alsnog mogelijk moest zijn. Ook diende beide colleges een oplossing te creëren voor de buurtschap De Klomp.

Na elke overlegronde naderden de standpunten van de beide gemeenten steeds dichter naar elkaar. De gemeente Veenendaal had haast en kon in feite niet wachten op een lange procedure (meerjarenkwestie) terwijl de gemeente Ede ook nu een oplossing moest zien te creëren omdat bij een lange procedure, met waarschijnlijk een uiteindelijke beslissing door de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, de gemeente Veenendaal aan het langste eind zou trekken. Op 26 november 1996 kwam de finale gespreksronde. Uitgangspunt van de gemeente Ede was om in te stemmen met een spoedige grenscorrectie van het woongebied, inclusief een strook van circa 150 à 200 meter aan de oostzijde van de Dragonderweg. Men wilde echter niet instemmen met de natuurontwikkelzones aan de noord- en zuidzijde van deze toekomstige bebouwing (dit kon als wisselgeld gebruikt worden). Verder kon er ingestemd worden met een spoedige grenscorrectie ten behoeve van het bedrijventerrein aan de westzijde van De Klomp.

Op deze topografische ondergrond met straatnaamaanduiding zien we ten westen van de buurtschap De Klomp het nieuwe uitbreidingsgebied van Veenendaal. Dit deel zal geschikt gemaakt worden als bedrijventerrein. De nieuwe straatnamen hebben duidelijk relatie met het links van de Nieuweweg gelegen fort aan de Buurtsteeg (kaart afd. Landmeting, gemeente Veenendaal).

De buurtschap De Klomp diende buiten deze procedure te blijven en gekoppeld te worden aan de definitieve besluitvorming over het oostelijke bedrijventerrein. Hierbij moest de gemeente Veenendaal zich wel uitspreken voor ontwikkeling van dit oostelijke gebied zonder dat daar een grenscorrectie voor nodig zou zijn.

Het overleg pakte goed uit voor de gemeente Ede. De gemeente Veenendaal kreeg de woningbouwgronden volgens de ruime variant (dus plus de noord- en zuidzijde). De oostgrens kwam rond de Dragonderweg te liggen. Een “vertande” grens was onvermijdelijk maar zou nader worden gedetailleerd. Dit vond zijn oorzaak in het feit dat de oostelijk van de Dragonderweg gelegen agrarische bedrijven een zeer grote en bepalende invloed hadden op het toekomstige woongebied. De hindercirkel liep tot ver over deze weg. Aankoop door de gemeente Veenendaal of uitruil danwel ruilverkaveling in het Binnenveld zouden mogelijke oplossingen kunnen zijn.

Verder was er instemming met de grenscorrectie van het bedrijventerrein aan de westzijde van De Klomp met dien verstande dat als afscherming tussen dit terrein en de bebouwing langs de Veenendaalseweg/Stationsstraat op Veenendaals gebied een royale groenstrook werd aangebracht.

Omdat de buurtschap De Klomp voor de gemeente Ede een zwaarwichtig punt was, werd afgesproken om De Klomp bij Ede te houden. En ten aanzien van het oostelijke bedrijventerrein zou een convenant gesloten dienen te worden terwijl de lopende ARHI-procedure werd stopgezet. Dit hield in dat de gemeenten Ede en Veenendaal een plan voor de ontwikkeling van dit terrein moesten opstellen waarbij ook andere bestuurlijke oplossingen bespreekbaar dienden te zijn dan alleen maar grenscorrectie.

Op 18 december 1996 werd door de provinciale staten van Gelderland en Utrecht besloten om de Interprovinciale Commissie Utrecht/Gelderland in te stellen die vervolgens een herindelingsplan konden opstellen. Dit plan werd verzonden aan de raden van de betrokken gemeenten, de minister van Binnenlandse Zaken en de betrokken waterschappen. Na de tervisielegging hiervan en de behandeling van eventuele bezwaren werd een definitief plan vastgesteld.

De datum van herindeling van deze grenscorrectie was voorzien op 1 januari 1998.

Het herinrichtingsplan had tot gevolg dat een oppervlakte van 181 hectare overging van de gemeente Ede naar de gemeente Veenendaal. Tevens gingen er 60 panden (205 personen) over naar Veenendaal.

Tenslotte

Zoals we hebben kunnen zien heeft elke grenscorrectie een eigen verhaal en in de toekomst zal dit wel niet anders zijn. Een gemeente zoals Ede, met een gemeentegrens van bijna 88 km lengte en waaraan verschillende buurkernen direct grenzen (Arnhem, Barneveld, Hoenderloo, Veenendaal en Wageningen), zal dan ook met de regelmaat van de klok met deze materie geconfronteerd worden.

Het valt nu al op dat de gemeente Veenendaal krap in zijn jas (grenzen) zit en de vraag kan gesteld worden wanneer deze gemeente weer toe zal zijn aan de volgende uitbreiding met de nodige grenscorrecties. Of moet de oplossing dan gezocht worden in bijvoorbeeld een Groot-Ederveen als satellietstad voor deze gemeente met handhaving van de huidige grenzen?

Bronnen:

A.M. Molen, De gemeentegrens/Geodesia 1988

G. Crebolder, Barneveld tijdens de Tweede Wereldoorlog

Archief Kadaster, Arnhem

Gemeente-archief Barneveld

Gemeente-archief Ede

Gemeente-archief Renkum

Edese Courant

Vastgoed Informatie Centrum gemeente Ede

OUD EDE HOUDT DE GESCHIEDENIS VAN EDE LEVEND!

Wordt lid van de Vereniging Oud Ede voor € 9,50 per jaar.

Geef u op als lid van het Historisch Museum Ede.

Museumplein 7, 6711 NA Ede; telefoon (0318) 619 554

Organist in de Oude Kerk te Ede

door T. van 't Veld

Meer dan honderd jaar werd het orgel bespeeld door een Van Zoelen: eerst vader Jan, daarna zoon Hendrik, tenslotte kleinzoon Jan. Onderstaand voorval vond plaats in de periode waarin Hendrik organist was.

Vader Jan van Zoelen was een dorpsorganist 'van den ouden stempel'. Hij begeleidde vroom en eerbiedig het psalmgezing der gemeente. Naar de gewoonte van die tijd op hele noten, in een zeer langzaam tempo. Zijn voorspelen haalde hij altijd uit het bekende boek van Worp.

Johannes Worp (1821-1891), componist en organist in Groningen, ontwierp een zeer bekende bundel van psalm- en gezangmelodieën, getiteld: De melodieën der psalmen en lof- en bedezangen. Het is een niet-ritmische zetting van de Psalmen en Enige Gezangen uit de berijming van 1773. De bundel beleefde tientallen herdrukken en wordt in onze tijd nog gebruikt door kerkorganisten.

De zonen van vader Jan bespeelden ook wel eens het mooie instrument in de Oude Kerk, maar zij probeerden daarbij wel een ander tempo aan te houden. Bovendien improviseerden ze graag, hetgeen door de gemeente op prijs werd gesteld.

Jan van Zoelen senior werd in 1898 getroffen door een beroerte en daardoor definitief uitgeschakeld als organist van de 'grote kerk'. Gewoonlijk namen zijn zonen de zondagse diensten waar, onder wie de jongste zoon Hendrik, toen nog maar twaalf jaar oud. Deze toestand duurde vier jaar, tot vader Jan in 1902 overleed. Nu moest er officieel een nieuwe organist komen!

Dadelijk schreef weduwe Van Zoelen een brief aan de kerkvoogdij (zie pagina hiernaast).

Wanneer we letten op uitvoering en inhoud van de brief, vallen vier dingen op. Ten eerste heeft mevrouw Van Zoelen hulp gekregen bij het vervaardigen van zo'n 'deftig' epistel. De stijl van de brief en het zwierige handschrift verraden dat de opsteller gewend was om met de pen om te gaan. Wie deze hulpverlener was, is onbekend. Het zou mij niet verwonderen als schoolmeester en voorlezer De Graaf deze dienst aan weduwe Van Zoelen betoond heeft. Zo ging dat in die dagen: als je een belangrijke en 'mooie' brief wilde schrijven, dan stapte je naar de bovenmeester. Bovendien hadden organist en voorlezer elkaar goed gekend. Ze ontmoetten elkaar elke zondag in de kerk, als ze beiden zich beijerden voor een stijlvolle eredienst. Als een echte schoolmeester corrigeert de schrijver de taalfout in het midden van de brief.

Vervolgens bemerken we dat een zwaar accent gelegd wordt op het weduwe-zijn van mevrouw Van Zoelen. De 'heren kerkvoogden' moeten toch wel een hart van steen hebben, willen ze aan zo'n verzoek voorbijgaan!

In de derde plaats: het motief van het verzoek. Het ging daarbij niet zozeer om de eer, maar - hoewel het honorarium voor de organist slechts karig was - kon het gezin Van Zoelen deze verdienste moeilijk missen. De moeder van het gezin komt daar eerlijk voor uit.

Tenslotte valt op dat moeder Van Zoelen niet rechtstreeks vraagt haar zoon Hendrik tot organist te benoemen. De jongen was immers nog maar zestien jaar. Zou de kerkvoogdij zo'n benoeming aandurven? Daarom vraagt ze of zijzelf de 'zorg en verantwoording' van haar overleden man mag overnemen. (Dan zal zij wel zorgen dat de 'andere handen' die het orgel bespelen de handen van zoon Hendrik zullen zijn).

De kerkvoogdij begrijpt echter wel degelijk om wie het gaat en geeft de jonge Hendrik een royale kans. In de notulen van de vergadering van kerkvoogden en notabelen, gehouden in november 1902, lezen we: "Van de Wed. Jan van Zoelen is een verzoekschrift ingekomen om de betrekking van Organist te mogen behouden en is dit verzoek door Kerkvoogden en Notabelen toegestaan tot 31 dec. 1903 mits haar Zoon Zich verder bekwame in die betrekking".

Aan het College van Kerkvoogden
der Ned. Hervormde Gemeente
te Ede..

Hoog Geacht Meeren,

Met verschuldigde hoogachting
wendt ondergetekende zich tot H. Kerkvoogden,
genoodtaakt door de voor haar zeer treurige
bedene, het verlies van hare man; een
verlies te groot om te overrien.

Daarom door mijn overledene man de betrekking
van Organist, vele jaren met lust en
teuwing is waargenomen, en de H. Kerkvoogden
veel te goed zijn geweest, toe te staan,
dat door andere handen het orgel werd
bespeeld toen de Organist door een beroerte
getroffen niet meer bij machte was persoonlijk
dienst te doen: is het verzoek van haar,
als zijne weduwe, de zorg en verantwoording
van hem te mogen overnemen en op
derelfde wijze te mogen voortgaan, toodat
haar dese bron van inkomsten als steun
moge blijven gezond.

Hopende dat door het College
moge worden goedgevonden het verzoek
van eene weduwe in overweyning te nemen
ja zoo mogelijk haar te verblijden met een bevel
ten hare quante teeken Ezech

Ede, 21 Mei 1402

Met verschuldigde hoogachting
Wd. J. van Roelen
P. 1402

Na 31 december 1903 vermelden de notulen echter niets meer over deze zaak. Hendrik van Zoelen had zich blijkbaar volgens het oordeel van de kerkvoogden voldoende bekwaamd.

Hij werd lid van een koor, volgde muziekonderwijs en deed enthousiast zijn best om de gemeente te laten zingen tot eer van God. Hij bracht goed gekozen voorspelen ten gehore en wist het tempo van de gemeentezang op normaal peil te brengen. Eindelijk, na zoveel jaren, was dit toch gelukt! En als de kerkgangers huiswaarts keerden, vulde toepasselijk orgelspel het monumentale kerkgebouw. Soms was het een fuga van Bach, soms een adagio van Mendelsohn, een andere keer was het de melodie van een bekend gezang.

Was de kerkvoogdij tevreden over de jeugdige organist, de kerkenraad dacht er wel eens iets anders over. Op zekere dag wordt Hendrik verzocht om in de kerkenraadskamer te verschijnen. Best spannend voor de jongeman! Zou zijn salaris wat verhoogd worden, nu hij zich zo inzet voor de gemeentezang? “Ga zitten, jonge vriend”. De dominee heeft het woord.

Dominee had in een naburige gemeente gepreekt, zo vertelt hij. Daar hoorde hij zingen dat veel plechtiger klonk dan hier in Ede het geval is. Het ging namelijk veel, veel langzamer. Broeder ouderling, ook aanwezig, bevestigt het. “Vroeger moet het hier ook veel plechtiger geklonken hebben, toen je vader nog leefde. Waarom speel je je voorspelen niet wat eenvoudiger? Waarom speel je niet altijd uit Worp? Dat was vroeger ook zo, niet waar, broeders?” Twee andere ouderlingen knikken.

De jonge organist is sprakeloos. Het is hem te moede of er in hem iets breekt. Toch vindt hij een antwoord: “Maar dominee, denkt u dat eens in! Altijd op dezelfde manier het zingen te moeten begeleiden” De predikant gaat niet in discussie, maar verordineert: “We hebben je laten komen om je te verzoeken wat langzamer te spelen, heel korte voorspelen te gebruiken en aan het eind van de dienst slechts een koraal uit Worp. Wil je er voor zorgen?”

De organist tracht nog te redden wat er te redden valt. Hij probeert het nu met een zekere humor: “Het zal dan maar het beste zijn dat één van de broeders-ouderlingen naast me komt staan om de juiste maat aan te geven”. De ‘broeders’ glimlachen wat, waarna de dominee nog één keer kort herhaalt: heel korte voorspelen, langzamer tempo, een koraal na.

“De heren kunnen het krijgen zoals ze het wensen. Ik zal proberen het gevraagde te leveren”. Met die woorden verlaat de organist de kerkenraadskamer. Als hij thuiskomt, wordt het onderhoud uiteraard aan de andere gezinsleden verteld. Hendrik zelf praat er wat luchtig over, maar één van zijn broers - ook verknocht aan orgelspel - bromt tussen zijn tanden enkele minder vleierende woorden richting kerkenraad.

De zondagochtend brak aan. Het oude kerkgebouw was zoals gewoonlijk overvol. De galerij was het gedeelte van de kerk waar gewoonlijk de jongere leden van de gemeente een plaats zochten. Eigenlijk was de ‘godsdienstoefening’ al begonnen, maar veel jongeren maakten er een gewoonte van om pas het trapje van de galerij te beklimmen nadat de ‘voorzang’ van de gemeente ten einde was. Sommigen kwamen pas binnen nadat de voorlezer de Tien Geboden al had gelezen.

Welnu, de kerkgangers op de galerij die de voorzang wel hadden meegezongen, fluisterden de laatkomers iets toe. Aller ogen richtten zich op het mooie orgel tegenover hen. De kerkdienst had een rustig verloop, totdat de predikant een psalm opgaf om te zingen. Tot verbazing van de kerkgangers ontbrak het inleidend orgelspel bijna geheel. De organist sloeg slecht twee of drie maten aan. Het was eigenlijk alleen maar ‘toon aangeven’. Velen vroegen zich af: “Het is onze organist toch wel?”. De gemeente begon te zingen. Nog vóór de eerste regel ten einde was, zweeg het jonge volkje op de galerij reeds. Dit was toch geen zingen meer! Het leek wel of de organist uit alle macht het gezang wilde remmen.

Beneden in het kerkruimte ging het zingen ook slecht. Sommigen zongen mee, anderen niet. Er waren ouderen die dachten aan vroeger dagen, toen het zingen ook zo langzaam ging. Deze 'meezingers' waren verheugd. Dit was echt weer volgens 'de oude paden'. Anderen schudden het hoofd en vonden het maar een 'onstichtelijke boel'. Tijdens de tussenzang vatten de jongeren op de galerij moed en zongen elke regel in het tempo dat ze de laatste tijd gewend waren. Aan het eind van elke regel pauzeerden ze, totdat de organist met zijn 'meezingers' ook weer zover was. Op deze wijze werden de zingende gemeenteleden op de galerij op slag 'voorzangers' voor heel de gemeente.

Toen de kerk uitging, werd er geen toepasselijk lied gespeeld. Slechts een kort koraal uit een psalm begeleidde de kerkgangers huiswaarts. Men meende hierin enkele akkoorden van Psalm 130 te horen: "Uit diepten van ellenden"...

Ede was in die tijd nog een klein heidedorp. Dus wisten de meeste gemeenteleden er de volgende zondag meer van. Enkelen hadden in de afgelopen dagen de organist aangesproken over zijn orgelspel. En wat ze toen hoorden, het was in een mum van tijd bekend bij velen. Ze begrepen: er wordt zo gespeeld in opdracht 'van hogerhand'.

De jongere gemeenteleden waren echter niet onder de indruk van deze opdracht. Op de tweede zondag dat het 'plechtige zingen' was ingevoerd, deden ze nog meer hun best om - gesteund door sommige ouderen - het door hen gewenste tempo aan te houden. Zodra de organist een regel had ingezet, zongen zij hun eigen zang.

Hendrik van Zoelen voelde zich enerzijds wel gestreeld door de onverwachte steun die hij van een deel der gemeente ontving. Hij beseftte echter ook, dat het God en de gemeente onwaardig was om zo als twee groepen christenen elkaar tijdens de kerkdienst te 'beconcurreren'. Hij kreeg er bijna spijt van dat hij ter wille van de inkomsten van zijn moeder de functie van organist had aanvaard. De vraag kwam levensgroot op hem af: "Kan ik er maar niet beter mee stoppen? Loopt dit niet uit op een revolutie in onze aloude Hervormde Kerk van Ede?"

Weer ging een week voorbij. Vele gemeenteleden gingen met een bezwaard hart ter kerke. Misschien hebben sommigen wel gedacht: "Als het zo moet met onze gemeentezang, zo onstichtelijk, kan ik dan maar niet beter thuis blijven?" Maar dadelijk bij de voorzang bleken de moeilijkheden te zijn opgelost. Het was weer het zingen waaraan de gemeente in de latere jaren gewend was. De organist begeleidde het lied weer in het vluggere tempo. En de galerijbezoekers deden weer enthousiast mee met het orgel. Wat was Hendrik van Zoelen blij dat hij weer zichzelf mocht zijn bij het inzetten van zijn gaven voor de gemeente! Maar door wie en op welke wijze hem zijn vrijheid was teruggegeven, daarover liet hij zich niet uit. Blijkbaar was hem 'van hogerhand' een zwijggebod opgelegd.

Het verhaal gaat, dat de jonge Hendrik ook nog om een andere reden eens op het matje bij de kerkenraad werd geroepen. Het volume van zijn orgelspel was veel te groot, volgens het oordeel van de eerwaarde broeders. In zijn jeugdig enthousiasme, om de slepende gemeentezang te verbeteren, trok hij nogal wat registers van zijn instrument open. Hendrik verweerde zich aldus: "Maar als ik zachtjes speel, zakt de gemeente". Antwoord van de dominee: "Ik heb liever dat de gemeente zakt, dan dat mijn hoofd barst". Einde onderhoud.

Overigens heeft de heer H. van Zoelen gedurende 60 jaar het orgel in de Oude Kerk bespeeld. Een teken dat hij niet alleen kritiek ontving, maar zeker ook heel wat waardering oogstte.

Naschrift:

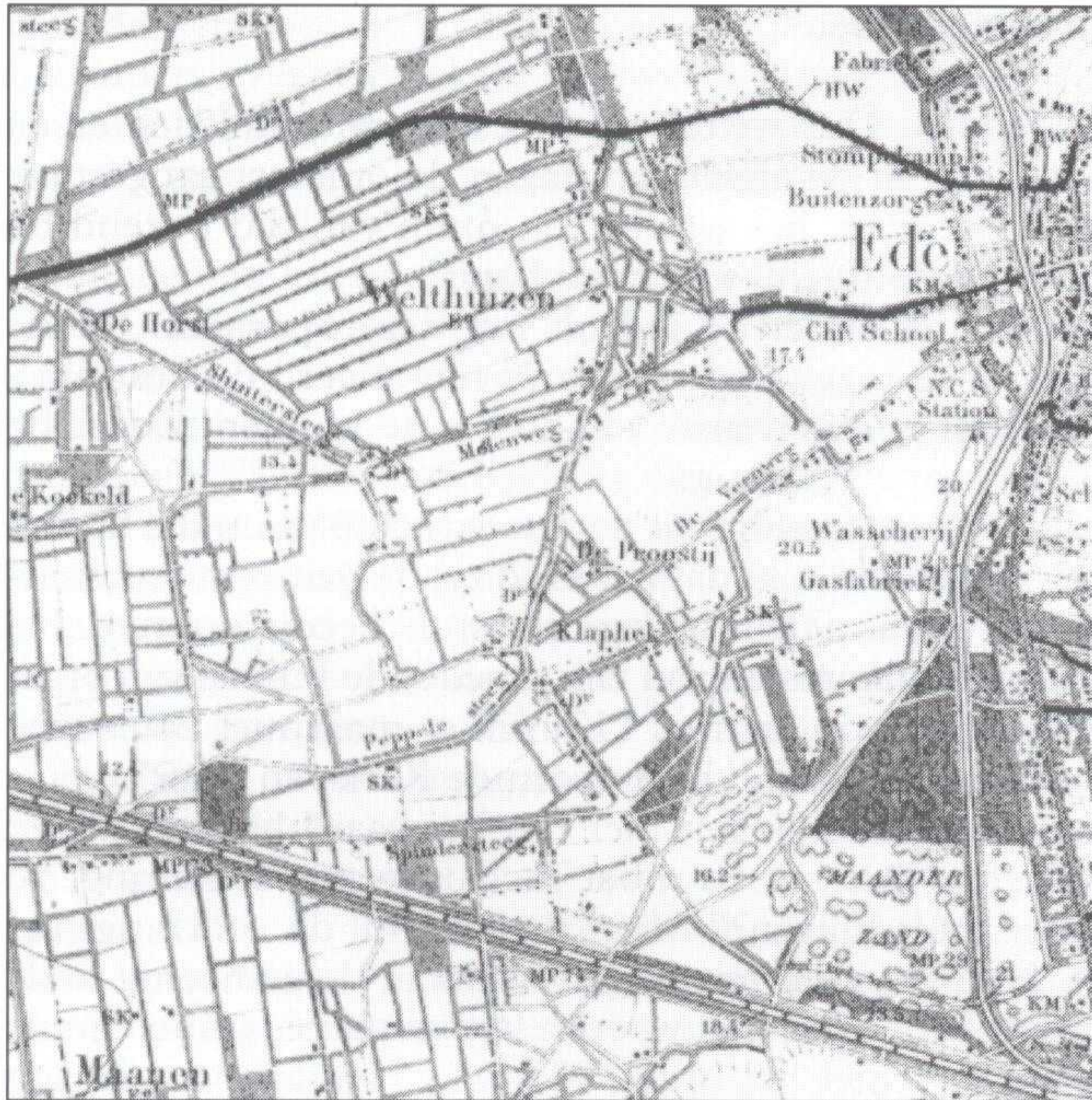
Bovenstaande gegevens zijn ontleend aan een tweetal artikelen die Leendert van Zoelen, een broer van Hendrik, schreef in een kerkblad in Den Haag, gedateerd 22 juni en 21 september 1912. Mevrouw Van Voorst-van Zoelen, een zuster van Jan van Zoelen junior, die mij op deze twee artikelen opmerkzaam maakte, verschaftte me nog wat nadere toelichting.

De passage over het te harde orgelspel putte ik uit het kerkblad van de Hervormde Gemeente van 13 aug. 1971.

De herkomst van de naam 'van MANEN'

door Jan J. Speelziek

De telefoongids van Veenendaal telt 150 maal de naam 'van Manen', bovendien nog een dozijn keer geschreven met dubbel 'a'. In Ede zijn het er 'slechts' enkele tientallen. Menigeen van hen heeft zich vermoedelijk wel eens afgevraagd wat de herkomst en de betekenis van die naam is. De topografische kaart nr. 468, met als kenmerk 'MANEN', dateert van 1885. Op deze kaart komen in totaal vier vetgedrukte namen voor, te weten

Detail uit de topografische kaart nr. 468

EDE, DE GINKEL, MANEN en VELTHUIZEN. In deze vier plaatsen werden 33 schaapskooien vermeld, waarvan 16 stuks in Manen, hetgeen impliceert, dat daar veel schapen werden gehouden. Manen grensde echter meer aan het dorp Veenendaal dan aan Ede, zodat dit wel een verklaring zou kunnen zijn voor de vele van Manen's in Veenendaal.

In het begin van de eervorige eeuw bepaalde Lodewijk Napoleon, dat iedere Nederlander onder een definitieve naam moest worden geregistreerd. In vele gevallen werd daarbij de plaatsnaam van herkomst opgegeven. Dat is vermoedelijk ook de oorzaak van de veelvoorkomende naam 'van Manen' in Veenendaal. Ik werd geboren in een boerderijtje op Manen 5, nabij de huidige Diedenweg in Ede-Zuid. Mijn voorvader Coenraad Speelziek was in de 18e eeuw als Hannekemaaiër vanuit Duitsland naar Holland gekomen, waar hij na het huwelijk met een Bennekomse schone zich vestigde in Manen. Mijn voorouders waren afkomstig van Mehnen bij Blasheim, in de nabijheid van Minden, Tijdens naspeuringen aldaar heb ik menige naamgenoot (Spelsieck) ontmoet. Bij een van de recente bezoeken aan het land mijner voorvaderen ontving ik het boekje '969-1969: 1000 Jahre Gemeinde Blasheim'. Hierin wordt op uitgebreide wijze beschreven welke de betekenis is van de namen van de aldaar gelegen, rond 1000-jaar oude dorpjes, waaronder Mehnen. De naam 'Mehnen' betekent 'open plek in een bos' en is afgeleid van 'mene' of 'mana'. In die contreien wordt platduits gesproken, waarbij het opvalt, dat de namen Mehnen en Manen, fonetisch gezien, wel dicht bij elkaar liggen. Het landschap in Mehnen is bovendien vrijwel identiek aan dat van Manen. Beide grenzen aan bebost gebied, terwijl het lagere gedeelte uitmondt in broeklanden of wel laag gelegen en nogal vochtige landerijen.

Interessant is, dat in het verre verleden in beide gebieden schapen werden gehouden. Wellicht daardoor verhuisde het gezin Speelziek in het begin van de eervorige eeuw van Manen naar 'de Hindekamp', bij de Ginkel, waar ze vermoedelijk met enige nostalgie voor de schapenteelt in de Heimat weer naar hun historische beroep terugkeerden.

een winkel
vol (cadeau-)
ideeën voor
binnen en
buiten

Geels

E D E

Grotestraat 111, Ede Tel.: 0318 61 92 92
geels@geelsede.nl www.geels-edede.nl

voor een
volledige
impressie
bezoek
onze
internet
site

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

omdat er
meer
is dan van
negen

tot vijf

Als u veel output levert, met een drukke baan bijvoorbeeld, hebt u ook behoefte aan veel input. Dat is de reden dat de SNS bank allerlei vormen van cultuur een warm hart toedraagt. Van theater tot museum. Van beeldende kunst tot het verenigingsleven.

SNS bank

GROOT GEWORDEN DOOR KLEIN TE BLIJVEN

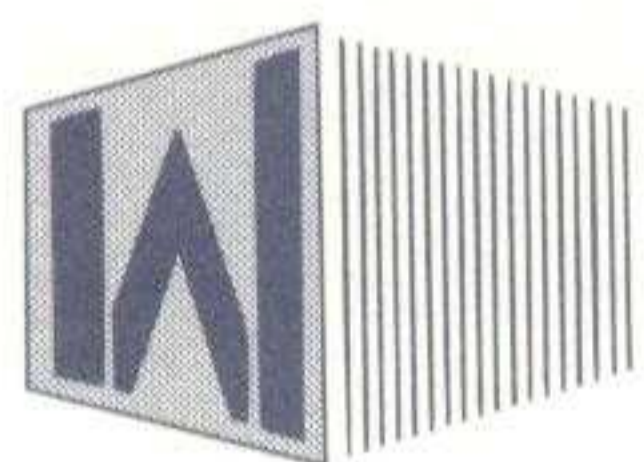
Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders
met vakmanschap vervaardigd bij:

DRUKKERIJ FROUWS EDE BV

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

**AANNEMERSBEDRIJF
WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE**

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

U ZOEKT.....

HARKES

TUIN- EN KAMERPLANTEN CENTRUM
KLINKENBERGERWEG 29 EDE
TEL. 0318-612694

- POTTERIE VOOR KAMER EN TUIN
- MESTSTOFFEN - GRONDSOORTEN
- TUINPLANTEN - BLOEMBOLLEN
- ALLES VOOR DE VIJVER
- GRASZODEN
- NATUURSTEEN
- TUINHOUT
- TUINGEREEDSCHAP
- KAMERPLANTEN
- SNIJBLOEMEN

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

2003 - 1

COMBIMARKT

&

STUDIO EDE

VOORDEEL IN FOTO EN VIDEO

TEL. STUDIO EDE 0318 - 653363

Grotestraat 62, Ede tel. 0318-616414
Bellestein 21, Ede tel. 0318-614300
Stadspoort 10, Ede tel. 0318-652121
Hoofdstraat 24, V'daal tel. 0318-512689
Molenstraat 3, Rhenen tel. 0317-616866
PB 8170 6710 AD EDE

**FOTO
FILM
VIDEO
STUDIO**

Winkelcentrum Bellestein 21, 6714 DP Ede, tel.: 0318-640479

Contactlenzen / Oogmetingen / Oogdrukcontrole

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

** Wij geven u een deskundig advies*

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
31e jaargang nr 1 maart 2003

Van het bestuur

Zoals we u reeds gemeld hebben in de laatste nummer van de Zandloper begint de redactie aan de 31e jaargang van ons verenigingsblad. Op de redactie drukt de zware taak de kwaliteit van het blad op het peil van nu te handhaven of zelfs te verbeteren.

Evenwel zijn in de redactie het afgelopen jaar enkele vacatures ontstaan, waardoor het aantal redactieleden tot het minimum is gedaald. Het bestuur ondersteunt de oproep van de redactie (elders in dit blad). Het aloude spreekwoord "vele handen maken licht werk" gaat nog steeds op.

Op 26 maart 2003 zullen we zoals gebruikelijk onze ledenvergadering houden. Het bestuur zal voorstellen de heer J. van Raan te benoemen tot secretaris van onze vereniging in de ontstane vacature door het vertrek van de heer P. Bon. Verder zullen aan bod komen de jaarverslagen. Na het formele gedeelte zal de heer P. van Beek, sinds vorig jaar gemeente archivaris, een inleiding verzorgen over

Als alles goed is verlopen heeft u inmiddels de contributiebrief met de acceptgirokaart voor 2003 ontvangen. Als u de contributie reeds heeft betaald dan zijn wij u zeer erkentelijk. Mocht dat evenwel nog niet het geval zijn dan zou u ons bijzonder helpen dat de komende dagen alsnog te doen. Dank hiervoor.

Heeft u nog geprobeerd nieuwe leden te werven? De contributie van € 9,50 kan geen belemmering zijn als u De Zandloper toont. En daarnaast kunt u een recht op vrije toegang tot het museum aanbieden. Het nieuwe lid geeft steun aan het streven historisch waardevolle zaken te bewaren en te beschermen.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit de heren E. Lagerweij (voorzitter), P. Bon (secretaris) en W. Kempe (penningmeester).
 - * De contributie bedraagt € 9,50 per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede.
 - * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondagen tot vier uur. Op maandagen is het museum voor het publiek gesloten.
 - * Conservator van het museum is drs. D.-J. List.
 - * De redactie van De Zandloper bestaat uit de heren J.E.H. den Hartog (eindredacteur), drs. D.-J. List, F.G. van Oort, en H. van Scherrenburg.
 - * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54.
 - * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede.
- ISSN 1384-7090

Van de redactie

In deze Zandloper vragen wij uw aandacht voor een jubileumtentoonstelling in het Historisch Museum Ede; het onderwerp is de kleding van prinses Máxima. Dhr. J.W. van Scherrenburg verdiepte zich in een Edes historisch verhaal uit de 17e eeuw; leest u mee over het Wapen van Gelderlandt en wat zich daar heeft afgespeeld. In De Panterstelling verhaalt redacteur Frans van Oort over de achtergronden van een overgebleven bunker aan de Harsloweg. Tenslotte is er ook nog een bespreking van het in het afgelopen najaar verschenen boek 'Ede Architectuur en stedenbouw 1850-1940'.

Museumnieuws

Máxima Maximaal, de kleding van een prinses door drs. D.-J. List

Het is al weer 10 jaar geleden dat ik als conservator in het Historisch Museum Ede kwam werken. Mijn interesse in oude en nieuwe textiel is inmiddels alom bekend. Het is dan ook niet vreemd dat mijn jubileumtentoonstelling over kleding gaat. De kanttentoonstelling aan het einde van dit jaar zal overigens ook zeer de moeite waard zijn.

In de tentoonstelling 'Máxima(al)' wordt een overzicht gegeven van de kledstijl van Máxima, Prinses der Nederlanden. Reeds tijdens haar glorieuze kennismakingstocht door Nederland kon men kennis nemen van deze stijl, die mag worden omschreven als klassiek en eigentijds.

De bruidsjaпон van de Italiaanse modeontwerper Valentino (Valentino Couture) sloeg op 2 februari 2002 in als een bom. Bij deze ontwerper werd tevens een rood pakje aangeschaft. Maar er werden ook kledingstukken vervaardigd door de Argentijnse ontwerpster Graciela Naum (verlovingsjaпон) en de Belgische ontwerper Edouard Vermeulen van het modehuis Natan (rood leren jasje).

In het Historisch Museum Ede is van 16 april tot en met 15 juni een tiental kledingstukken uit het openbare leven van Máxima in Nederland te zien. De medewerkers van het museum hebben onder mijn bege-

leiding een jaar hard gewerkt om nauwkeurige replica's van de bekendste creaties van deze Prinses der Nederlanden te maken. Veel van deze kledingstukken zijn grotendeels op de hand vervaardigd. Natuurlijk is het topstuk van de presentatie de bruidsjaпон met 5 meter lange sleep en de 7,5 meter lange kanten sluier. Evenmin ontbreken de jaпонen van de bruidsmeisjes. De presentatie begint met de verlovingsjaпон, gevolgd door

Stof en tule van avondjaпон (groen - bordeaux)

opvallende pakjes in vrolijke kleuren (rood en roze) en gedempte tinten (grijs). Natuurlijk is de opvallende zwart-wit geruite (pied de coq) jas niet vergeten. Het overzicht van formele avondkleding (oranje, grijs en groen) en informele dagkleding geeft een goede indruk van de smaak van Máxima, die zowel ingetogen als zeer uitbundig kan zijn.

In het afgelopen jaar is de opzet van deze presentatie drastisch gewijzigd. Reeds tijdens het kijken naar de reportage van het huwelijk van prins Willem Alexander en Máxima ontstond het idee om iets te doen met deze eenvoudige en toch ook weer weelderige bruidsjacon.

Om als eerste deze creatie na te maken had geen zin. Dezelfde dag nog werd op de tv een kopie getoond. De studenten van een modeacademie hadden hieraan hard gewerkt, maar erg fraai was het resultaat niet. Er werd binnen een week zelfs een kopie gemaakt door een bruidszaak. Deze kopie heb ik helaas nooit gezien.

Vervolgens rees het plan om de mooiste replica te maken en hiervoor de tijd te nemen. Er was zelfs het plan om de jacon te presenteren in de maanden dat op het Loo de tentoonstelling 'Ja, ik wil' te bewonderen was. Een goed idee, totdat het persbericht werd bezorgd met de mededeling dat op het Loo toch ook de bruidsjacon van Máxima te bewonderen zou zijn. Daar ga je met je goede gedrag. De stof was reeds aangeschaft. En een kopie tonen als het echte gewaad in de nabije omgeving te bewonderen is heeft geen zin.

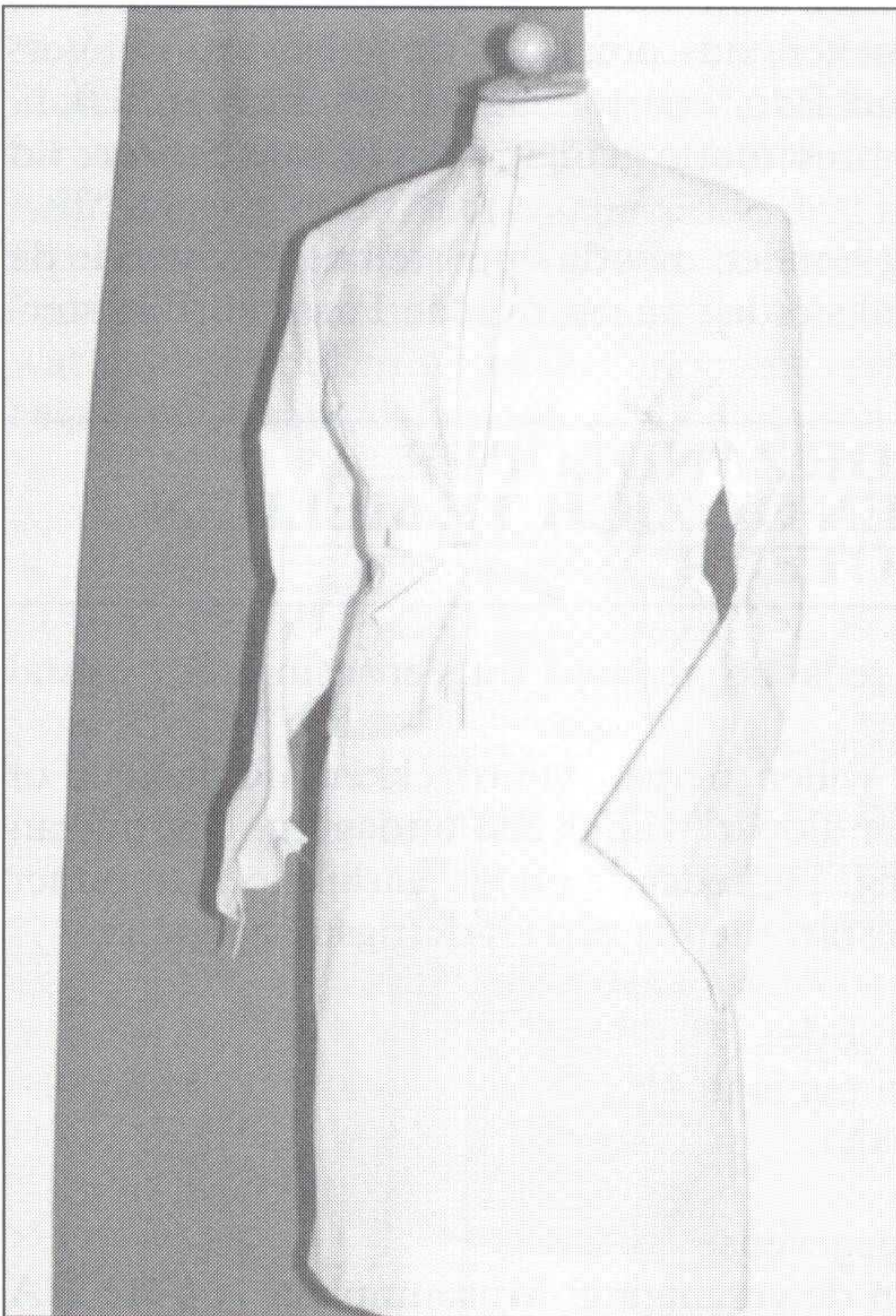
Natuurlijk hebben we deze bruidsjacon minutieus bestudeerd. Verrassend was het feit dat de sluier twee bijzonderheden vertoonde. Ten eerste de naad over de gehele lengte. Blijkbaar was voor de sluier gebruik gemaakt van twee breedtes tultule (tule met een ingeweven stipje). Op de statieportretten is deze naad te zien.

Ten tweede bleek dat links (voor de kijker rechts) waar de sluier de grond raakt, langs de geschulpte rand, twee kleine blaadjes zijn geborduurd. En wel op een plaats waar deze niet

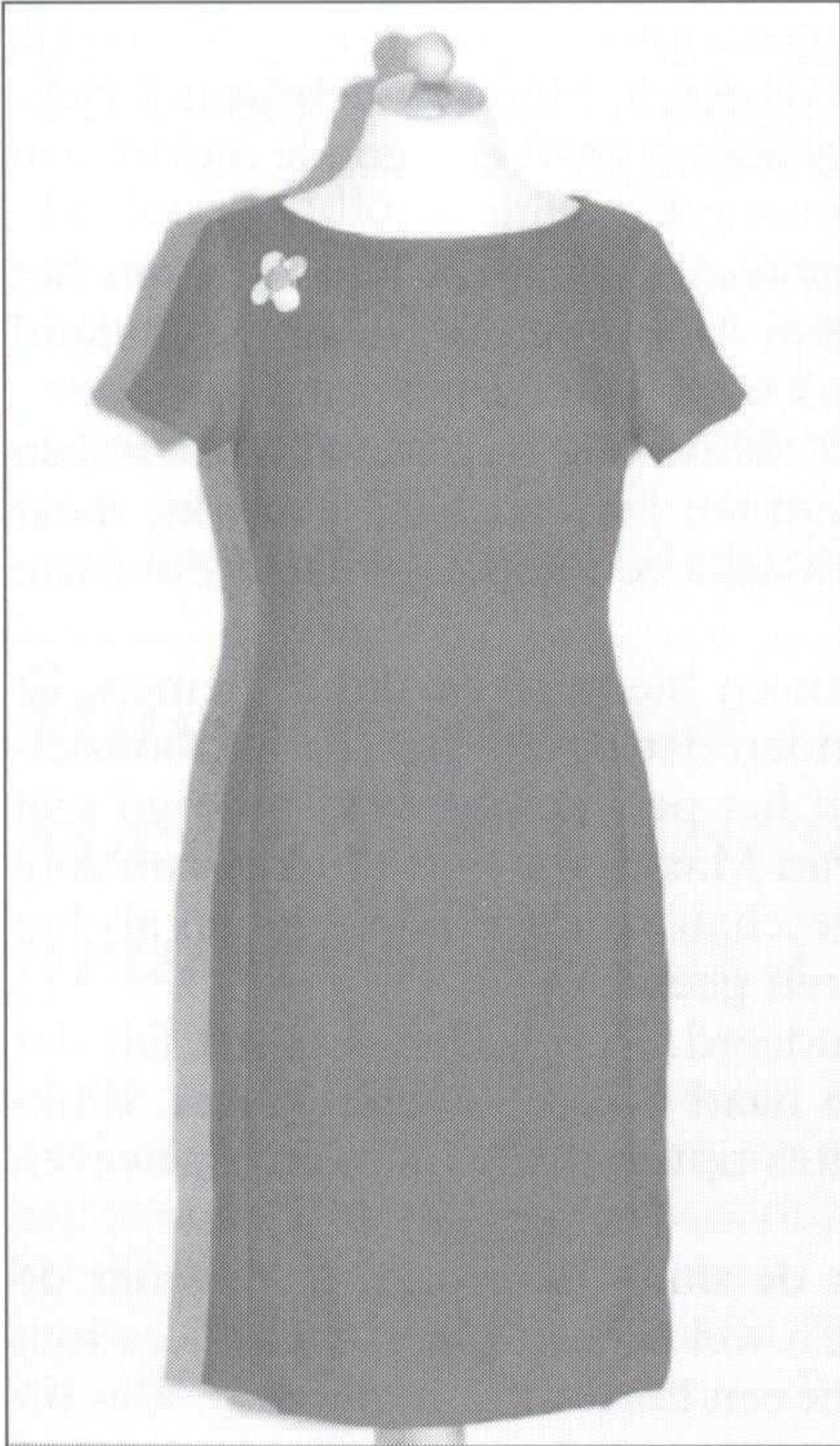
horen. Is dit een borduurfout geweest? Was dit een grapje of betreft het herstelwerkzaamheden van een ongelukje? Waarschijnlijk zullen we het nooit zeker weten, maar op onze jacon zal hetzelfde te zien zijn.

Al deze ontwikkelingen hebben ons aan het denken gezet. Het blijft leuk om een tentoonstelling te organiseren over de kleding en de kledestijl van Máxima. En dat kan ook nog wel een jaar na het huwelijk. Máxima heeft immers genoeg interessante creaties de revue laten passeren. Door deze presentatie op een later tijdstip te plannen dan aanvankelijk de bedoeling was kon de tijd worden gereserveerd om een tiental toiletten van deze prinses tot in de kleinste details na te maken. We vonden zelfs kant met een geschulpte rand dat erg veel weg had van het kant van de sluier van Máxima.

Maar tien creaties goed na willen maken is niet zo eenvoudig. In eerste instantie moet voor de uiteindelijk geselecteerde creaties de juiste stof worden gevonden. Een kledingstuk namaken heeft pas zin als de illusie kan worden gewekt dat het door Máxima is gedragen. Wanneer de goede stof in de juiste tint is aangeschaft begint het betere werk.

Stof en tule van een roze pakje

Verlovingsjapon

Een moeizame speurtocht naar beeldmateriaal en bewegende beelden werd uitgezet. Overigens houden we nog steeds de roddelbladen en dergelijke goed bij. De meest onflatteuze foto's laten vaak het best zien hoe een kledingstuk in elkaar zit. Het is van groot belang te weten waar de verschillende naden zitten en hoe de coupe is aangebracht!

Vervolgens werden de patronen gemaakt. Omdat de modellen niet kant en klaar in de winkel te koop zijn werden basispatronen aangepast en kledingstukken op een pasbuste gemouleerd (gemodelleerd). Pas wanneer de toile (kledingstuk, uitgevoerd in eenvoudig katoen) was goedgekeurd werd de schaar in de stof gezet.

De maat van de toiletten is zo gekozen dat zij de lichaamsmaten van Máxima benadert. Om de correcte uitstraling te geven werd veel werk verzet om vergelijkbare juwelen aan te schaffen of juist samen te stellen. Al met al is er maanden lang met meerdere vrijwilligers hard gewerkt aan tien creaties. En het resultaat is ernaar!

Ondanks het vele onbetaalde werk van de vrijwilligers en medewerkers is deze tentoonstelling erg kostbaar geworden. We zijn dan ook genoodzaakt om voor iedere bezoeker, dus ook voor de leden van de Vereniging Oud Ede, een toeslag van € 1,20 te heffen. Voor deze presentatie gelden de volgende prijzen: lid

€ 1,20; volwassene € 2,40 en korting € 1,80.

Bezoekers van het museum moeten wel rekening houden met de openstelling gedurende de volgende dagen: gesloten op eerste Paas- en Pinksterdag en op tweede Paas- en Pinksterdag geopend van 14.00 tot 16.00 uur.

DE REDACTIE VAN DE ZANDLOPER ROEPT BELANGSTELLENDE OP ZICH TE MELDEN ALS REDACTEUR

Door omstandigheden is de bezetting van de redactie gedaald tot een minimum aantal leden.

We zoeken dus nieuwe leden die de kar mee willen helpen voorttrekken. Redacteur of eindredacteur van het verenigingsorgaan "De Zandloper" zijn is een uitdaging. Het orgaan verschijnt viermaal per jaar in wisselende omvang. De redactie poogt jaarlijks een nummer te bestempelen tot themanummer. We zijn nu gestart met de een en dertigste jaargang.

Wat wordt er van een redacteur verwacht:

- Belangstelling en affiniteit met de historie van Ede;
- Deelnemen aan de vier redactievergaderingen per jaar;
- Een goede beheersing van de Nederlandse taal;
- Bereidheid tot het schrijven van artikelen;
- Bereidheid tot het navorsen van historische gegevens;

U kunt zich schriftelijk melden aan het adres van de vereniging: Museumplein 7, 6711 NA EDE of telefonisch op nummer 0318-619554 bij onze conservator de heer D.J. List.

Wilt u nadere informatie dan kunt u die inwinnen bij de heer D.J. List.

Het Wapen van Gelderlandt , een gezellig avondje in de herberg

door J.W. van Scherrenburg Gz te Bennekom

“Wanneer de wijn is in de man, is de wijsheid in de kan”. De waarheid van dit spreekwoord ondervond Reijner Cornelisz alias Reijner Cornelisz Lap na een avondje in de herberg ‘Het Wapen van Gelderlandt’ te Ede, waar de waard Johan Henrickss Breborst de scepter zwaaide. De naam van de herberg roept associaties op met het bij ons nog bekende hotel “Hof van Gelderland”. Dank zij het feit dat laatstgenoemd huis een leengoed was, kunnen we de geschiedenis er van traceren tot 1628¹. Maar de naam komt pas in 1775 in bewaard gebleven papieren tot ons.

Johan Henrickss Breborst komen we tussen 1585 en 1630 als waard(weert) in Ede tegen. Maar een verband tussen beide huizen kunnen we niet leggen.

Reijner Cornelisz was een zoon van Cornelis Gijsberts en Fije, die eigenaar waren geweest van de helft van het herengoed “Engelenhoven”. Na hun overlijden was dit vererfd op hun kinderen Gijsbert, Reijner en Merrij Cornelissen, ieder een derde deel. Volgens de regels van herengoederen kreeg de oudste zoon de zaalweer. D.w.z. boerderij met erf. Na het overlijden van Gijsbert Cornelissen gaat de boerderij over op zijn zoon die weer Cornelis Gijsberts heette, naar zijn grootvader. Hij trouwde in 1602 met Janneke Everts. Maar nog geen drie jaar later sloeg het noodlot toe. In het beruchte pestjaar 1605 overleden zij beiden en hun jonge dochttertje. Vele Edenaren deelden hun lot. O.a. de eerste predikant na de woelige jaren tachtig, toen men na de eerste voorganger Lambertus Brinck hier een aantal jaren zonder dominee zat en men het deed met een tijdelijke waarnemer. Ds. Petrus Sonnius overleed op 2 augustus 1605 's nachts om twee uur in Ede aan de pest.

Hun aandeel in de boerderij met de zaalweer ging over op hun oom Reijner Cornelisz die nu zoals men dat noemde, de oudste op de straat was. Hij bezat nu dus tweederde van de helft. Maar met dit laatst aangeërfde deel begonnen de problemen voor Reijner.

Op de avond van 13 juli 1606 zat Reijner Cornelissen gezellig te praten en vooral te drinken met nog een aantal mannen in “Het Wapen van Gelderlandt”. Hij kon kennelijk wel wat geld gebruiken. Op zeker moment verkocht hij het derde deel, dat van zijn neef(oomzegger) was aangekomen, aan Nicolaes Johansz alias Nicolaes Johansz van Ede.

Uitspraak gericht tusschen Nicolaes Johansz alias
 van Ede, und Reijner Cornelisz verbaender ter
 andere zijden, dat verbaender geboeden is, die
 overgeleent woopvuybaender van dato den xiii^{en} July
 op 't J. 1606. na d'overleent Insoet te volentmaken
 is d'overleent godwaensprekent is vorderinge te zijn gedaen
 is by die verbaender oinguaide Eigenbaer
 D'overleent Insoet Insoet tot Ede des
 J. 1611. bij 't J. 1611.

Uitspraak Gericht Ede den Xen Junij XVIIIC ende Elff [10-6-1611]
 tussen Nicolaes Johansz und Reijner Cornelisz..

Nicolaes Johansz was in Ede geboren als zoon van de koster/schoolmeester Johan Anthoenisz en Lubbertgen Custers. Hij was sinds januari 1605 procureur in Arnhem, daarvoor in Utrecht waar hij bij een advocaat ook zijn opleiding ontvangen had. Hij was getrouwd met Reijntgen Wolters, een meisje uit Ede. Het grootste deel van zijn leven woonde hij in Arnhem in de Kerkstraat. Maar in 1655 lezen we dat hij was overleden in zijn huis op St. Walburg.

Enkele jaren na opmaak van de transportakte dringt Nicolaes bij Reijner aan op uitvoering van de afspraak. Berouw komt na de zonde. Reijner had spijt van de verkoop en vond dat het veel te goedkoop was. Hij wilde minstens het dubbele hebben en weigerde. Daarop bracht Nicolaes Johansz de zaak voor het gericht van Ede. In de bank van Ede van 10 juni 1611 werd hij veroordeeld het contract uit te voeren, zoals we op de hierbij afgedrukte kopie kunnen lezen.

Daarop bracht Reijner het geschil voor de Lage Bank te Arnhem en probeerde met een andere invalshoek nog vat op de zaak te krijgen. Het werd wel een klaagzang. "Dat sulcx was geschijet op enen droncken avont, nyet wetende wat hy doemaels hadde gedaen". Hij was zonder "vrunden" geweest. "So dat het niet wonder is dat desen armen slechten huysman die niemant van synent wegen bij sich hadde so godtsjammerlyck tvelt over 't hoeft is getogen". "Welckes alles waeraffich te syn, alsoe het die gedaechde [Nicolaes Johansz van Ede] wel wiste, heeft binnen Eede ten huijse van Jan Hendricks Breborst, bij sich hebbende sijn broeder [Joachim Janssen², bakker in Ede en getrouwd met Catharina van Angeren, nageslacht Van Scherrenburg], sijn huijsfrouwen vader [Wolter Dercks landbouwer op het herengoed "Betrum" in Doesburg] ende zijnen swager [Antonis Stevenss, raeijmaker in Ede en getrouwd met Henrickje Wolters, nageslacht Van Raaij], den armen impetrant op eenen droncken avont wesenden den 13en julij 1606, geïnduciert, om hem gedaechde voer een seer vilen prijs als namentlick voer vijffich slechte daelder te vercopen alsulcken voirschreven versterff erff ende goet mit den olderdom ende saelweert, gelijk die voirschreven twede Cornelis Gijsberts in zijn leven gehadt heeft aen een goet tot Doesborch genuempt "Engelenhoeff ". Maar helaas voor Reijner. De transportakte was duidelijk. Hij had deze ondertekend met zijn "eijgen hantmerck" en Nicolaes Johansz en zijn "vrunden" bovengenoemd met hun handtekening. En verder nog Johan Henrickss Breborst en de Arnhemmer Jacop Denis als overige getuigen.

Tenslotte volgt de uitspraak.

In de saecke van Reiner Corneliss aenlegger ter eenre ende Nicolaes Janss verweerder ter andere sijden. Na aenspraeck, exceptie, exceptioneel antwoord, replijck, duplijck bij parthijen respectie voorgebracht, wijset ter Legher Bancke voor recht Dibbeth van Uchelen met voorighe advijs van rechtsgeleerden, dat bij den aenlegger is gedaen een quaede aenspraeck ende bij den verweerder een goede teghenweer. Met condemnatie van costen tot taxatie van den Gerichte.

Aldus geadviciert den 8 majj anno 1612 Arnhem.

Antoni Engelen.

Hiermee is het proces afgelopen. Uit andere bronnen vernemen we dat Reijner Cornelisz op 23 juli 1617 oprukking krijgt. M.a.w. hij bezit de zaalweer. Nicolaes Johansz van Ede en Reijner Cornelisz zijn kennelijk toch tot een vergelijk gekomen. In 1626 volgt Claes Reijers zijn vader op na diens overlijden. Een goed half jaar later is Neeltgen Reijers met haar man Jan Ariss erfgenaam van haar broer Claes. Op 26 maart 1653 wordt "Engelenhoven" van de horigheid gevrijd en wordt dit in een akte van 21 juni 1656 bevestigd. Het wordt dan een tinsgoed. Dat gaf wat meer vrijheden.

De les die Reijner Cornelisz door schade en schande leerde, kunnen wij ons ook nog ter harte nemen. Zorg er voor bij het opmaken van een contract helder van geest te zijn. De wereld is in bijna 400 jaar soms toch nog niet zo veel veranderd.

1) Zandloper okt. 1974. 2) Zandloper 1990-4.

“DE PANTHERSTELLUNG”

(een poging tot reconstructie) door F.G. van Oort

Inleiding

Rijdend door het Bennekomse Binnenveld komt men aan de Harsloweg opeens oog in oog te staan met een eenzame bunker uit de Tweede Wereldoorlog. Was dit bouwwerk ooit een onderdeel van een serie bunkers of andere verdedigingswerken? Dit bleef lange tijd bij mij een vraag tot het moment dat het blad “Op de bres” van de Utrechtse fortienstichting in haar septembernummer van 1997 aandacht schonk aan de “Pantherstellung”, waarvan deze bunker een onderdeel zou zijn geweest. Dit verhaal trok vooral mijn aandacht omdat ook nog werd geschreven dat een deel van deze stelling zou samenvallen met de Grebbelinie. Dit betekent dat sprake is van begrenzing aan het grondgebied van de gemeente Ede. Als de bunker goed wordt bekeken, zijn de schietgaten gericht op het westen en zuiden. Eigenlijk is dit vreemd want de Grebbelinie en de veel oudere Hollandse Waterlinie waren van oorsprong altijd aangelegd om Holland en Utrecht te beschermen tegen oorlogshandelingen vanuit het oosten en zuiden (lees: vanuit Duitsland en Frankrijk). Zelfs de IJssellinie (koude oorlog vanaf 1956) werd aangelegd met het doel om het westen van het land te beschermen tegen een vanuit het oosten komende aanval.

Al met al is het een vreemde gewaarwording dat deze Pantherstellung werd aangelegd om de Duitsers te beschermen voor een aanval uit het zuiden en westen van ons land terwijl alle overige linies tot doel hadden om ons Hollanders te verdedigen voor agressie vanuit de Duitse hoek. Een en ander was voldoende reden om te proberen deze geschiedenis boven water te krijgen.

Op mijn verzoek aan de stichting Menno van Coehoorn om inlichtingen over deze stelling kwam ik in contact met de heer P.J.M. Kamps uit Amersfoort (medewerker Studiecommissie Inventarisatie Vestingwerken in Nederland) die mij de nodige inlichtingen verschafte.

In het voorjaar van 2002 kreeg ik van dezelfde auteur een meer uitgebreid verslag van deze Pantherstellung van deze auteur. Op een groot aantal punten volgt hier het verhaal; dit is door eigen onderzoek aangevuld of op een aantal onderdelen verduidelijkt.

De hoofdlijnen van de Duitse verdediging

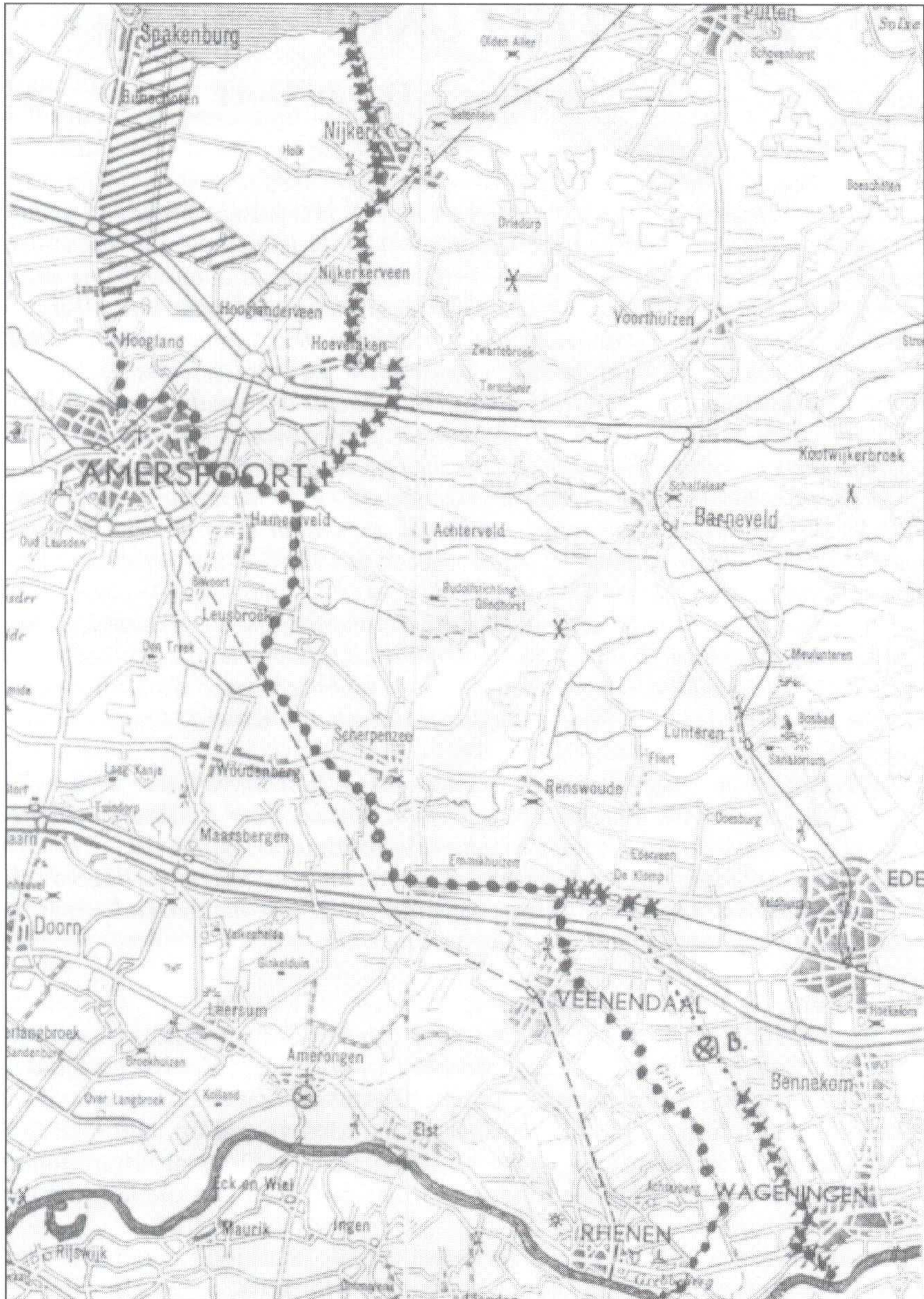
De belangrijkste verdedigingslijn voor de westkant van het Duitse Rijk lag langs de Noordzeekust en betreft de ‘Atlantikwall’. Deze linie werd in ons land (Noord- en Zuid-Holland) aan het eind van de oorlog nog versterkt door de ‘Erste’ en ‘Zweite Wasserstellung’. Deze stellingen (die in mei en juni 1944 zijn gebouwd) steunden vooral op achter deze Atlantikwall lopende rivieren en kanalen (zgn. natuurlijke barrières). Deze moesten een eventuele geallieerde landing op de Nederlandse kust, en bij het gelukken van die landing, de daarop volgende doorbraak stoppen.

Een tweede hoofdlinie was de ‘Westwall’ (ook wel Zweite Stellung genoemd). Deze verdedigingslijn lag net ten westen van de Duitse grens met Frankrijk, Luxemburg, België en de Nederlandse provincie Limburg en eindigde ten noorden van Kleef aan de Rijn.

In de zomer van 1943 was er op het hoofdkwartier in Berlijn overleg over deze ‘Westwall’ (mijns inziens was de naam Westlinie beter geweest). Uit militair oogpunt was het nodig om deze linie met twee stukken te verlengen.

De ene verlenging liep vanaf Arnhem langs de IJssel, de Drentse Hoofdvaart en verder via Groningen naar Delfzijl. Naar alle waarschijnlijkheid werd deze aftakking de ‘Asserstellung’ of ‘Ems-Rheinstellung’ genoemd.

De tweede stelling (en voor ons de meest interessante) volgde vanaf Arnhem de Rijn naar Wageningen-haven en liep vandaar door de Gelderse Vallei naar Nijkerk. De naam hiervan werd ‘Pantherstellung’.

Tekening 1. Op deze wegenkaart uit 1960 is zo goed mogelijk de Pantherstellung aangegeven (kruislijn). Tussen Hamersveld en Veenendaal valt deze stelling samen met de Grebbelinie (stippenlijn). De aanwezige watergangen (Grift, Lunterse Beek, Valleikanaal en een deel van de Eem) zijn zoveel mogelijk als verdedigingslinie benut. Op strategische punten verrijzen bunkers. Via de Grebbesluis werd het mogelijk gemaakt om een deel van de Gelderse Vallei onder water te zetten (inunderen). Uit kaartmateriaal uit april 1945 blijkt dat van Spakenburg tot Hoogland ook een groot gebied is geïnundeerd. Zowel in het noorden als in het zuiden kan zo een dubbele linie ontstaan.

Vanaf september 1944 werd door de Duitsers gerekend met een aanval vanuit het zuidwesten, die in de Gelderse Vallei moest worden gestopt. Afgezien van de aanleg van bunkers en loopgraafstellingen werden ook de inundaties (het onder water zetten van landerijen) weer op orde gebracht.

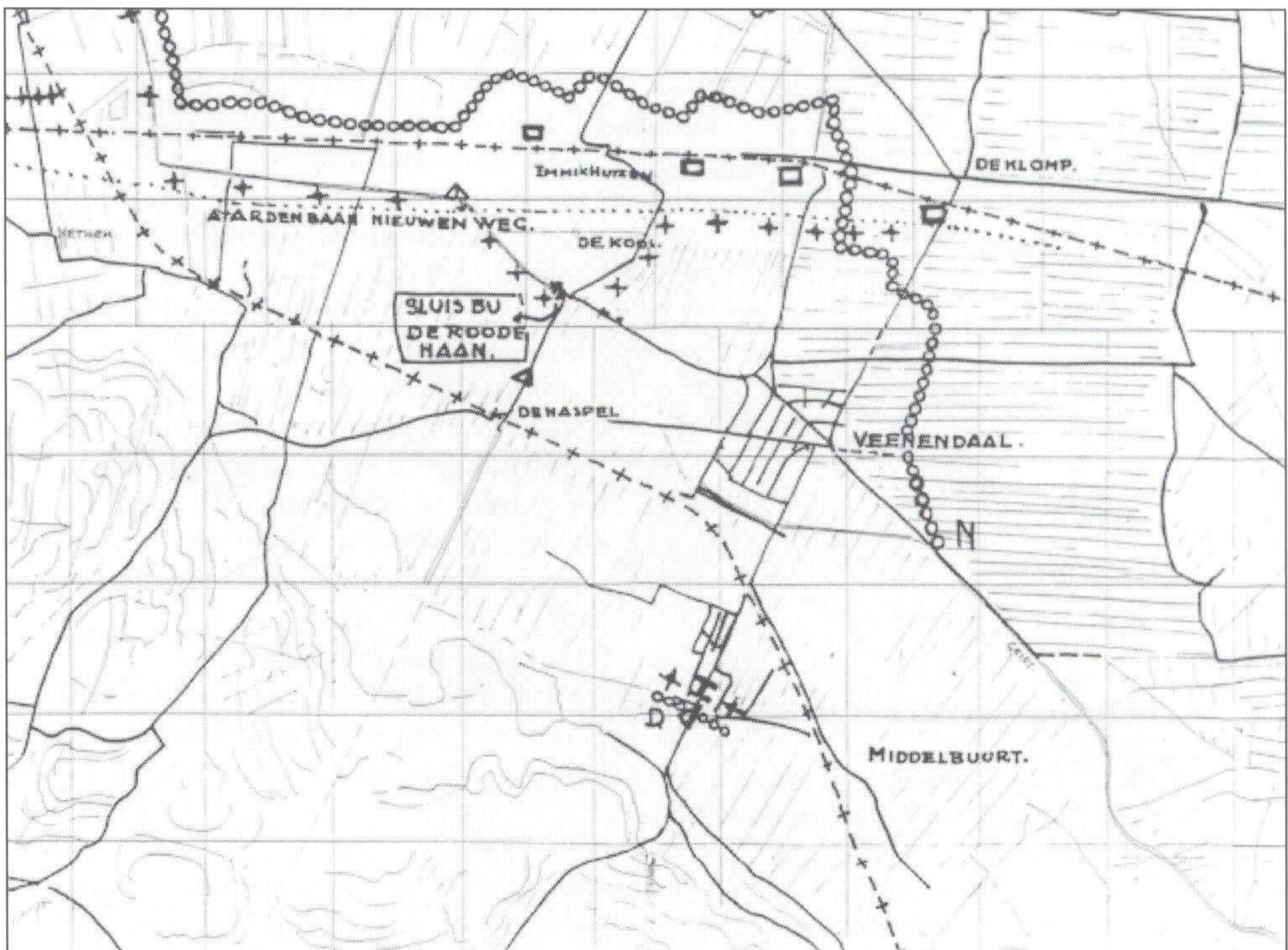
De stelling

De Pantherstellung werd, zoals we reeds zagen, aangelegd in de herfst en winter van 1944/1945, na de mislukte luchtlandingen van de geallieerden bij Arnhem. Dit gebeurde op last van Generaal Model ter beveiliging van de Veluwe en oostelijker gelegen gebieden tegen een aanval vanuit het westen. De Duitse troepen op de Veluwe stonden onder leiding van Höhere SS und Polizeiführer Hans Albin Rauter in zijn hoedanigheid als troepencommandant.

De bouw geschiedde door Organisation Todt, onder leiding van een Einsatzstab van de NSDAP, ondergebracht in Huize Weldam te Hoevelaken (in hoeverre deze er misschien alleen was voor het noordelijke gedeelte van de stelling is niet bekend).

De bouw van deze stelling werd uitgevoerd door Russische krijgsgevangenen en Nederlandse dwangarbeiders (blad "Op de bres").

Uit het verhaal van de heer Kamps bleek echter dat uit een tabel 'Arbeitseinsatz', in maart 1945 meer dan 12.000 dwangarbeiders aan de stelling hadden gewerkt. Het toezicht bestond ook nog eens uit ruim 400 man.

Tekening 2. De weergave van een detail uit een grote kaart met verdedigingswerken rond de Grebbelinie. De bunkers van de Pantherstellung zijn als blokjes weergegeven.

Deze dwangarbeiders kwamen deels uit de omgeving en voor een ander deel uit het westen van het land en van andere Duitse militaire objecten.

In Veenendaal werden bijv. 3.000 man opgeroepen om te komen werken. Van de bunker op het fort aan de Buurtsteeg is bekend dat er dag en nacht aan werd gewerkt.

De haven van Nijkerk schijnt gebruikt te zijn als aanvoerhaven van bouwmaterialen. In het gemeentearchief van deze plaats bevindt zich nog een lijst van buitgemaakte materialen van de stelling.

Het tracé

In hoofdlijnen werd het tracé vanaf het IJsselmeer richting Amersfoort gevormd door een dubbele lijn (zie tekening nr.1).

De meest westelijke liep van het IJsselmeer via Bunschoten en Spakenburg richting Amersfoort. Ten oosten van deze lijn was een groot gebied geïnundeerd (d.w.z. onder water gezet) en was dit dus, komend vanuit het westen, een moeilijk in te nemen gebied (onderdeel van de oude Grebbelinie).

Het echte (tweede) tracé liep van Arkersluis (benoorden Nijkerk aan het IJsselmeer) via de westzijde van Nijkerk richting Hoevelaken en vandaar afbuigend naar Asschat. Vanaf hier liep de lijn over de Liniedijk tot aan de Emminkhuizenberg om vervolgens af te buigen langs de spoorlijn over de lijn van de Jufferwijk en het fort aan de Buurtsteeg tot aan de Klomp. Vanaf het fort aan de Buurtsteeg gaven de tekeningen aan dat hier weer sprake kon zijn van een soort dubbele lijn.

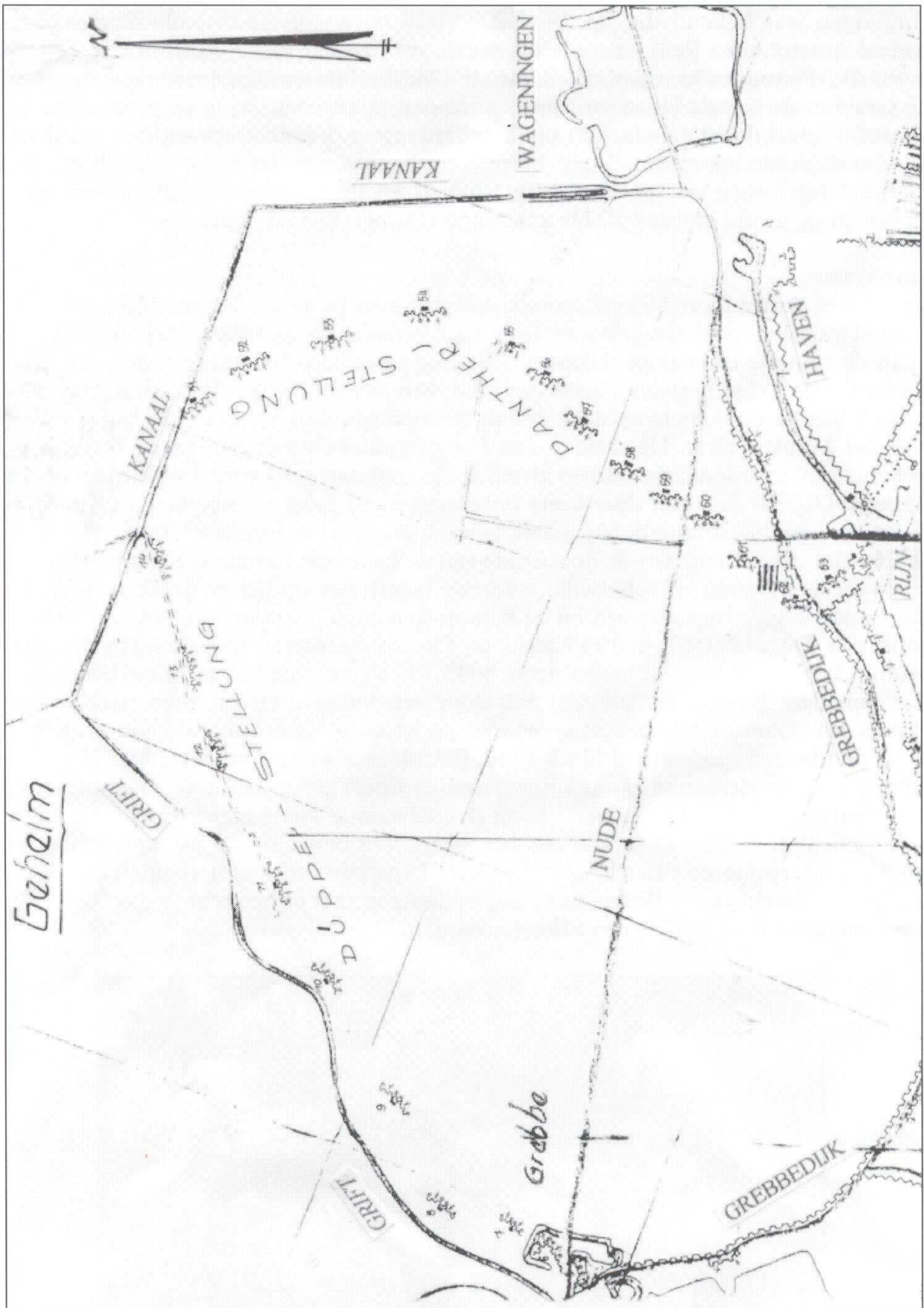

De ene lijn vanaf het fort aan de Buurtsteeg, de Grift volgend (als natuurlijke verdedigingslijn) naar de sluis bij de Grebbeberg (wederom onderdeel van de oude Grebbelinie).

De tweede lijn (dunne stippellijn op tekening 1) zou lopen vanaf de Klomp (bunker), via Harslo Bennekom (bunker) en vervolgens via de tijdens de ruilverkaveling Ede-Veenendaal nieuw gegraven waterlossing (zie tekening nr. 3) om ten slotte langs de westzijde van Wageningen lopende te eindigen nabij de haveningang en aansluiten op de verdedigingswerken langs de Rijn (zie tekening nr. 4).

Ook in dit gebied vielen de Duitsers terug op de oude beproefde Hollandse manier van verdedigen namelijk het onder water zetten van landerijen.

Tekening 3. Nog een detail uit de zgn. Grebbeliniekaart. Door de in uitvoering zijnde ruilverkaveling is in 1944 een nieuwe waterlossing gegraven (N-N). In de visie van de Duitsers is deze leiding dus direct opgenomen in hun verdedigingsstelsel.

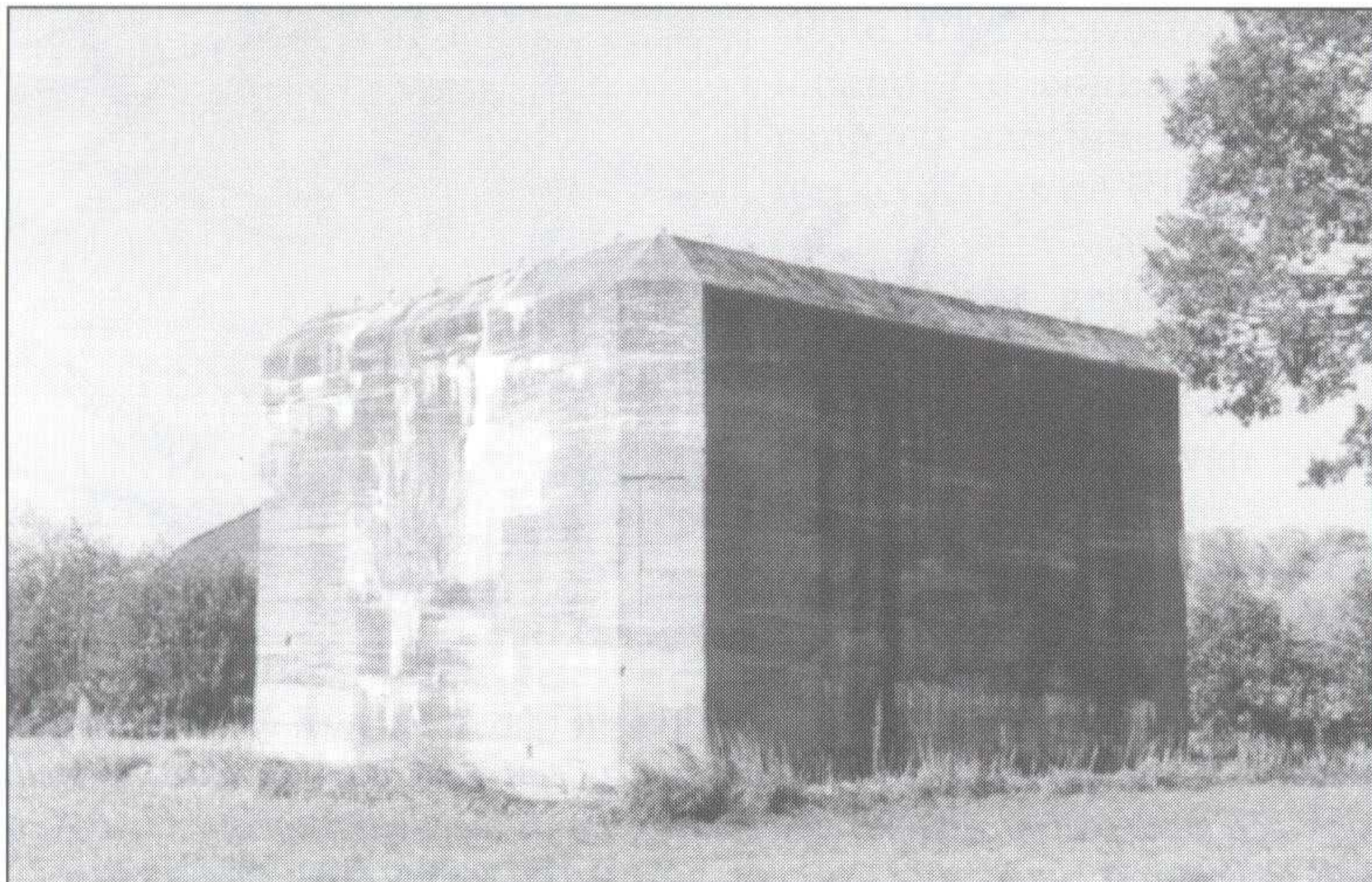

Tekening 4. Kaart uit het militaire archief. Hierop is een deel van de Pantherstellung zichtbaar. Hier blijkt nu ook een verbinding tussen deze stelling en de verdedigingslijn Grift-Grebbe, genaamd "Düppelstellung" te bestaan.

Via metingen was bekend dat op 28 maart 1945 de waterstand op de Rijn 5.19+ NAP (Normaal Amsterdams Peil) bedroeg en dat de waterstand in de Grift en het Valleikanaal op 4.90+ NAP stond. De schotbalken van de Grebbesluis werden verwijderd en de sluisen bij de Grebbe, de Roode Haan en Potbrug werden opengezet. Bij hoge waterstand zouden dan in ieder geval de lage gedeelten bij Woudenberg en Veenendaal onder water komen te staan. Om de verdediging van dit gebied te completeren werden op het zuidelijke talud van de Grebbeberg tussen de spoorbrug bij Rhenen en de Grebbesluis alle begroeiing op 1 meter boven de grond afgezaagd. De afgezaagde bomen bleven liggen.

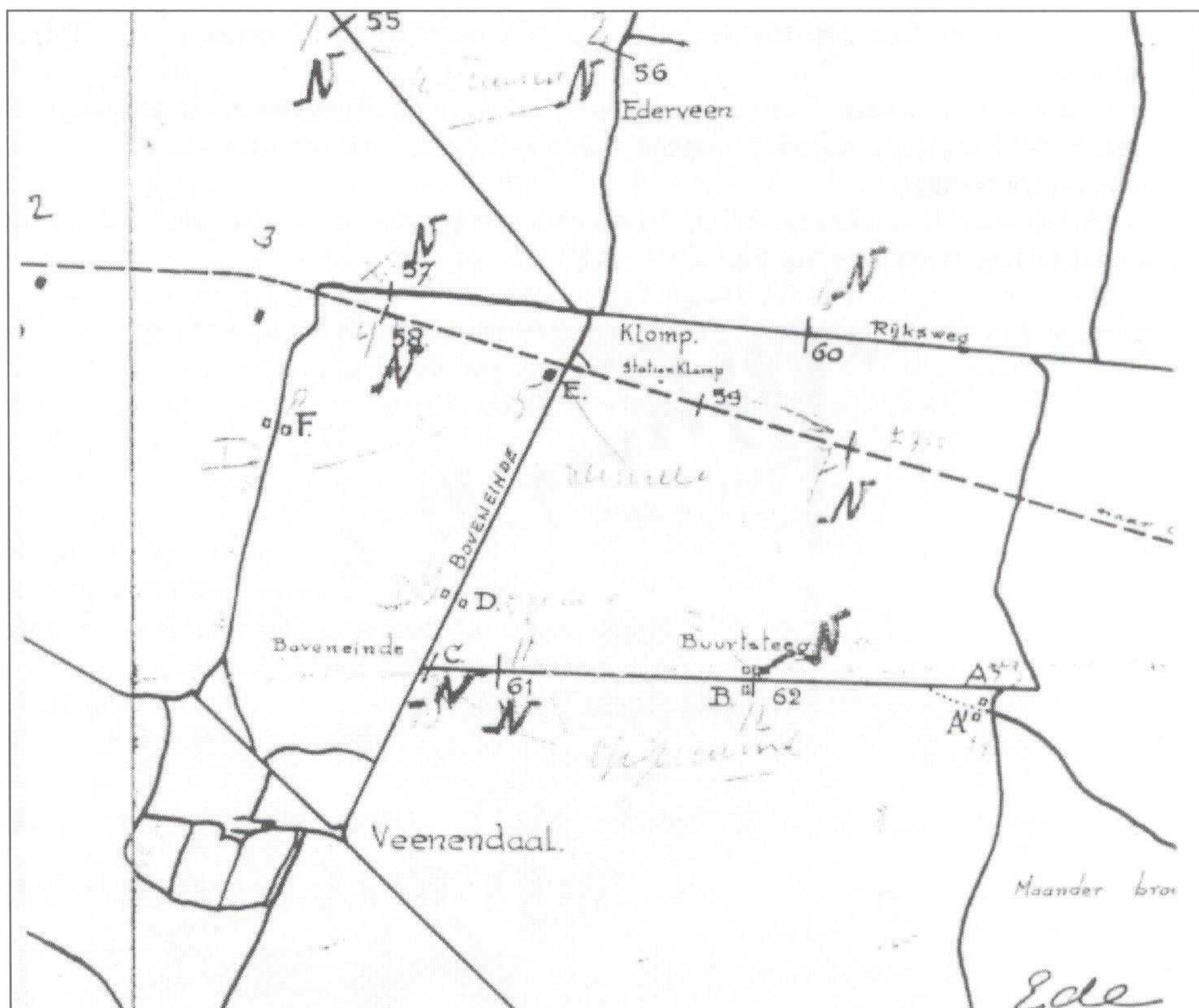
De bunkers

Langs de weg Amersfoort-Nijkerk stonden relatief veel bunkers. De meeste bunkers waren van een standaardmodel (Regelbaute 703) met variaties in uiterlijk voorkomen; dit was te zien aan de schuine of hoekige dakrand. De nog aanwezige bunkers hebben een groot, uit twee verschoven delen bestaand, schietgat t.b.v. een zwaar stuk geschut. Men gaat er van uit dat er in totaal 21 bunkers langs deze stelling hebben gestaan. Via het Centraal Archiefdepot van het Ministerie van Defensie in den Haag (archieff Ordedienst) kreeg ik een kopie van een tekening met verdedigingswerken Grebbelinie, gedateerd 10 april 1945 (dus vlak voor de bevrijding). Op een deel van deze kaart (tekening nr. 2) rond Veenendaal/de Klomp treffen we 4 van die Pantherstellungbunkers aan, gelegen langs de spoorbaan Utrecht/Arnhem. Eén bij de Emminkhuizerberg, aan de noordzijde van de baan, die momenteel aanmerkelijk is verzakt; één op de linie van de Jufferwijk (zuidzijde baan); één op het zuidelijk deel van het fort aan de Buurtsteeg en tenslotte één bij de Klomp (ten zuiden spoorbaan en ten westen van de Stationsweg). Deze laatste is in 1948 gesloopt. De kosten hiervan waren nog in de gemeentebegroting terug te vinden. Zij bedroegen f 8943,73. Volgens de bij de kaart behorende toelichting zou deze bunker gemaskeerd zijn door een huisje met een rood pannendak. Op dezelfde kaart kwam de tankgracht voor, met de letter N aangeduid, als oud onderdeel van het Nederlandse verdedigingsstelsel uit 1940. Inmiddels was deze gracht echter al grotendeels gedempt (via de in uitvoering zijnde ruilverkaveling Ede/Veenendaal – zie tekening nr. 3). Ook de “aarden baan nieuwen weg” is op de gedateerde kaart niet meer juist omdat deze op dat moment al voorzien was van een betonlaag. Dit betekent dat we voorzichtig moeten zijn met het interpreteren van dit soort kaarten. Tenslotte valt nog te melden dat de bunker nabij Harslo (Harsloweg te Bennekom) nog volledig in tact in het veld staat (zie onderstaande foto van H. van Scherrenburg).

Aansluitend onderzoek

Op 10 juli 1945 kregen alle gemeenten een circulaire van het ministerie van Oorlog, Bureau Registratie Verdedigingswerken (BRV), met de opdracht er voor te zorgen dat door de geallieerde troepen geen opruimingen mochten worden verricht van permanente (d.w.z. in steen, beton of gewapend beton uitgevoerde) versterkingen of versperringen (met inbegrip van tankgrachten e.d.). Ontheffing was alleen mogelijk indien dit ernstige verkeersobstakels tot gevolg had.

VERKLARING.	
A.	2 BETONNEN KAZEMATTEN
B.	2 BETONNEN VLEUGELS TOT WEGAFSLUITING
C.	12 STALEN PALEN TOT WEGAFSLUITING.
D.	2 BETONNEN VLEUGELS TOT WEGAFSLUITING.
E.	VERNIERDE BETONNEN KAZEMAT.
F.	2 BETONNEN VLEUGELS TOT WEGAFSLUITING.
55.	BETONNEN VOET TOT VECHTWAGENHINDERNIS.
56.	IDEM
57.	IDEM.
58.	IDEM (AFGEHAKT TOT ONDERK. DALLASTBED.)
59.	IDEM (IDEM)
60.	IDEM
61.	IDEM
62.	IDEM.

Tekening 5. Overzichtskaart, gedateerd november 1945, betreffende de weergave van de aanwezige verdedigingswerken rond Veenendaal/de Klomp. De "N" betekent dat deze onderdelen van Nederlandse makelij zijn.

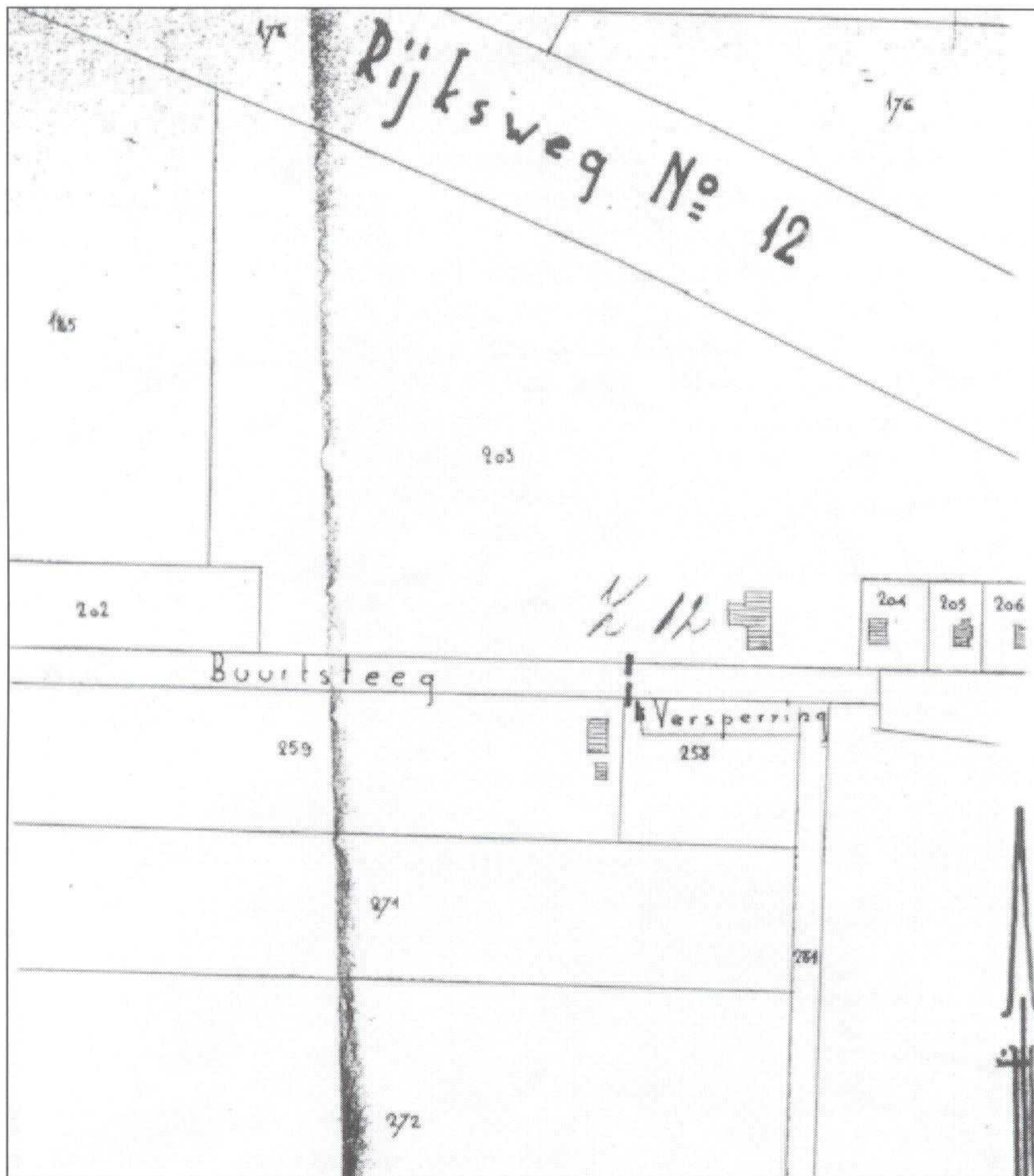
Daarentegen mochten de in hout en zand uitgevoerde zgn. semi-permanente versterkingen of versperringen wel worden geruimd. Om een goed inzicht te krijgen dienden de gemeenten een opgave te verstrekken van de zgn. permanente werken, toegelicht m.b.v. een kaart. In het militair archief in den Haag vond ik slechts één kaart terug. Het betrof de situatie rond Veenendaal/de Klomp (zie tekening nr.5)

De aangegeven wegen waren van een oude topografische kaart overgetrokken (bijv. de nieuw aangelegde Rijksweg 12 -het zgn. Hazepad- kwam er nog niet op voor).

De nummers 2 en 3 links boven waren de oude Pantherstellungbunkers, respectievelijk aan de Jufferwijk en op het fort aan de Buurtsteeg. Ook de bunker bij station de Klomp (E) kwam er op voor.

Verder stonden er op de kaart diverse kazematten en wegafsluitingsvleugels etc. ingetekend (wanneer er een N bijstaat wil dat zeggen dat we hier te maken hebben met een oude Nederlandse versperring).

Met de verklaring wat de letters en cijfers betekenen krijgen we enigszins een indruk hoe de verdediging van dit gebied was ingericht.

Tekening 6. Kadastrale ondergrond waarop de betonnen versperring aan de Buurtsteeg is aangegeven (bron Militair Archief Den Haag).

Oproep

In een klein aantal publicaties wordt melding gemaakt van de Pantherstellung, echter slechts zeer summier. Mocht u, als lezer (-es) van de Zandloper, meer informatie over deze stelling hebben of weten, dan wil ik u vragen deze kennis aan te leveren. Misschien kan dan de geschiedenis van deze verdedigingslinie nog beter worden beschreven.

Monument

De vraag die zich voordoet is of deze Duitse verdedigingswerken het stempel van cultureel erfgoed moeten krijgen. Of verdienen deze bunkers van de (voormalige) vijand deze status nooit en te nimmer?

Ruim 57 jaar na de oorlog lijkt mijns inziens de tijd rijp voor een plaatsing op de monumentenlijst. Niet dat het nu ineens opgedirkte monumenten moeten worden, maar het gewoon laten liggen, een minimale opknapbeurt om verder verval te voorkomen en er voor zorgen dat ze niet zomaar gesloopt kunnen worden. Als gemeentelijk monument zijn deze werken dan daartegen goed beschermd. Belangstelling voor deze verdedigingswerken heeft niets te maken met een verheerlijking van of met sympathie voor Nazi-Duitsland, maar met historische realiteitszin. We weten dat dit zwarte bladzijden in de geschiedenis zijn, maar we kunnen ze ook niet uit de boeken scheuren.

Bij afbraak of verval raakt men wel een stuk streekgeschiedenis kwijt.

Bronnen

Utr. Nieuwsblad 6-1-01 Archiefbronnen gewapend beton.

Gemeente Ede, oud archief

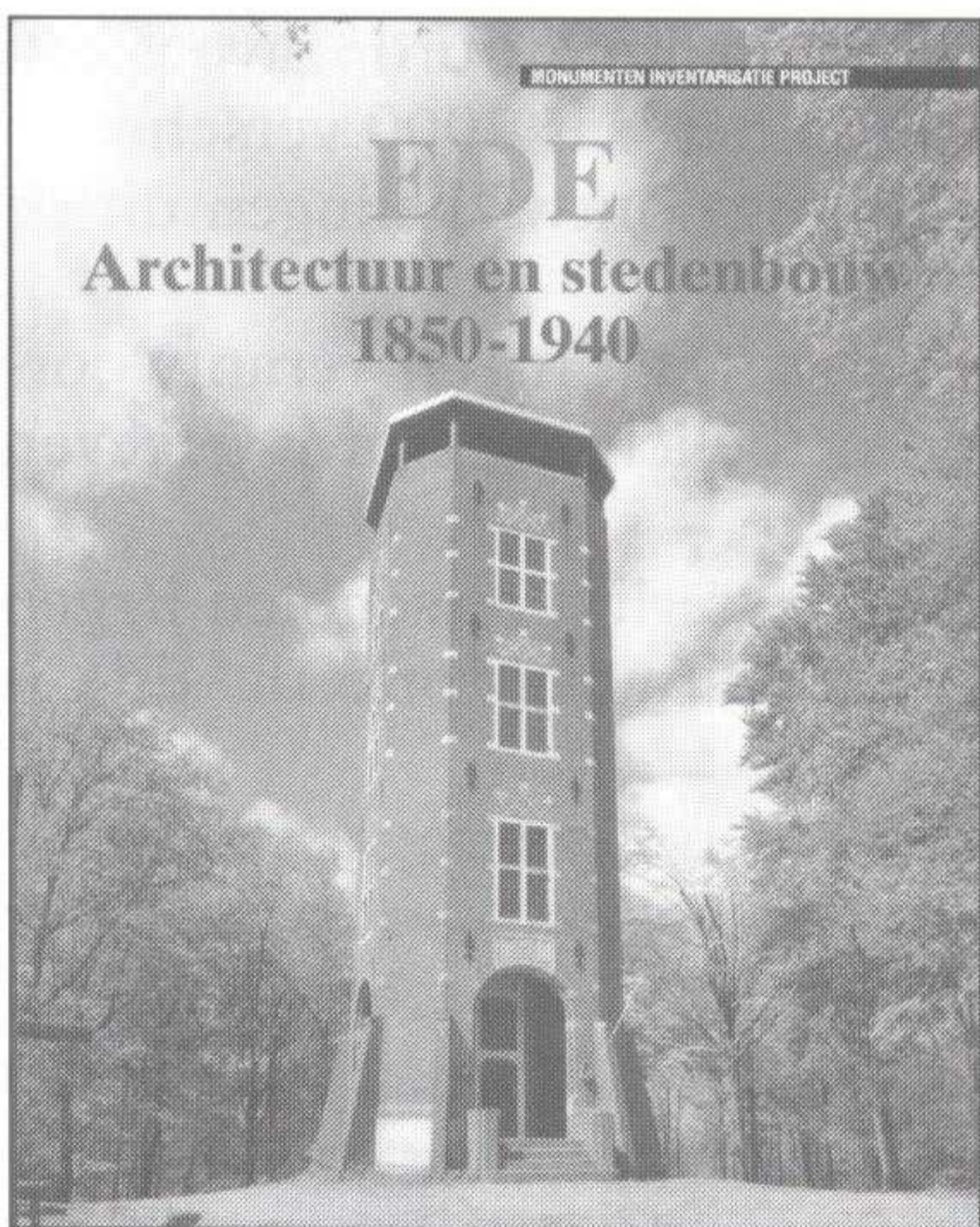
Gemeente Veenendaal, oud archief

Ministerie van Defensie, Centraal Archiefdepot

Dhr. P.J.M. Kamps, Pantherstellung, vesting 54a.

Stichting Menno van Coehoorn/ P.J.M. Kamps, De Pantherstellung, een Duitse verdedigingslinie in de Gelderse Vallei.

Boekbespreking 'Ede Architectuur en stedenbouw 1850-1940'

Afgelopen najaar verscheen bij uitgeverij Waanders als onderdeel van de reeks 'Architectuur en stedenbouw 1850-1940' het deel over Ede. In deze reeks zijn al diverse delen verschenen, zowel van provincies als van gemeenten. In de laatste situatie werkt de uitgever hierbij samen met de betreffende gemeente. Vandaar wellicht, dat meestal de verantwoordelijke wethouder voor monumenten het voorwoord voor zijn of haar rekening neemt. In dit geval betreft het wethouder mevrouw Angelique Jonker, die laat weten 'dat Ede zo'n rijke geschiedenis heeft en zo'n schat aan monumenten dat het onmogelijk was beide in deze uitgave geheel vast te leggen'. Dit lijkt ook een onmogelijke opgave voor een boek van slechts 120 pagina's met meer foto's dan tekst en het is ook niet de opzet van deze reeks prachtige boeken over de periode 1850-1940. In dit boek wordt in de eerste 40 pagina's aandacht

geschonken aan de ontwikkeling van de gemeente; daarna volgt in 80 pagina's de feitelijke inventarisatie van monumenten uit de periode 1850-1940. Deze is tot stand gekomen in

het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en het Monumenten Selectie Project (MSP).

De auteur heeft gekozen voor behandeling van alle delen van de gemeente Ede. Dit is een begrijpelijke keuze want beperking tot het dorp of de stad Ede zou deze uitgave niet rechtvaardigen, gezien het beperkte aantal monumenten uit deze periode. De uitbreiding tot alle buitendorpen heeft tot gevolg dat in het bestek van 40 pagina's die met veel foto's en kaarten verluchtigd zijn, de diverse stedenbouwkundige ontwikkelingen slechts summier aan de orde komen. Dit betreft onder andere de ontwikkeling van het tuindorp Ede Oud-Zuid en het Kolkakkergebied en de plannen van architect H.P. Berlage met het Beatrixpark. De diverse topografische kaarten (van alle dorpen) zijn duidelijk met zorg gekozen en zeer de moeite waard om zorgvuldig te bekijken.

De inventarisatie van monumenten is ingedeeld naar de bestemming van de bebouwing (zoals boerderijen, schaapskooien, villas, openbare gebouwen, etc). Dit overzicht begint met misschien wel de meest bijzondere objecten binnen de gemeente, namelijk die van het park De Hoge Veluwe (met onder andere het jachtslot St. Hubertus). Hierna volgt een breed scala aan inderdaad veel fraaie monumenten. De kwaliteit van de foto's is in het algemeen zeer goed. Volgens de inhoudsopgave heeft de auteur, drs. Pauline Opmeer, veel foto's zelf gemaakt; deze zijn zeer goed geslaagd.

Helaas wordt bij de foto's niet aangegeven wat de 'status' is van de getoonde objecten (rijksmonument, gemeentelijk monument of beeldbepalend monument). Hiernaast valt op dat er wel erg veel gebouwen worden getoond die buiten de periode 1850-1940 vallen. Dit betreft meer dan 20 gebouwen, de meeste zijn van na 1945. In het voorwoord memoreert de wethouder, dat '...nu duidelijk is welke waardevolle gebouwen en complexen uit de periode tot 1940 behouden zijn gebleven, het tijd wordt de zogenaamde Wederopbouwperiode (1940-1965) in kaart te brengen'. Wellicht bedoelt ze de periode van na de Tweede Wereldoorlog tot 1965; in ieder geval is in dit boek een nogal omvangrijk, maar wel erg willekeurig, voorschot hierop genomen. Waarom bijvoorbeeld wel een oude foto van het Marnixgebouw (in oorspronkelijke staat en niet in de huidige staat) opgenomen, en geen foto van het door architectenburo Meccano omgebouwde gebouw van de voormalige Padbergmavo aan de Prins Bernhardlaan, waarin nu het Marnixcollege is gehuisvest?

Achterin het boek is een overzicht opgenomen van bouwkundige termen en bouwstijlen; dit is zeer verhelderend, maar ook nodig gezien de vaak 'technische' toelichting bij de foto's. Bij het raadplegen van het overzicht blijkt overigens dat dit niet volledig is (termen als Stuttgarter Schule, boogtrommel en flagstones ontbreken). In de literatuuropgave is een recente uitgave van Woonstede opvallend afwezig; namelijk het in het jaar 2000 verschenen boek 'Ede, dorp met stadse fratsen'. Een aantal stedenbouwkundige ontwikkelingen uit de genoemde periode komen hierin uitvoerig aan de orde.

Het is jammer dat het boek geen voorwoord van de auteur bevat, waarin een verantwoording wordt afgelegd van de gekozen opzet van het boek en een toelichting wordt gegeven op de gemaakte keuzen.

Terecht merkt de wethouder op dat veel monumenten '...soms letterlijk verscholen liggen in het groen. Daardoor denken veel inwoners van Ede dat alle cultuurhistorie uit Ede is verdwenen'.

Het lijkt erop dat de gemeente Ede zich heeft willen indekken tegen deze negatieve denkbeelden onder een deel van de bevolking. Dit is jammer want het boek toont aan dat er heel wat fraaie monumenten in Ede te vinden zijn. Meer inhoudelijke aandacht voor sommige monumenten en stedenbouwkundige aspecten zou het boek beslist verbeteren. Nu lijkt het erop dat of sprake is van een te beperkt budget en/of dat er te weinig tijd is uitgetrokken. Mocht er van dit boek een tweede druk nodig zijn (zoals bij veel andere delen) dan is een uitbreiding aan te bevelen.

Het boek kost € 15,90 en is in de boekhandel verkrijgbaar. (ISBN 90 400 8748 2).

een winkel
vol (cadeau-)
ideeën voor
binnen en
buiten

Geels

E D E

Grotestraat 111, Ede Tel.: 0318 61 92 92
geels@geelsede.nl www.geels-edede.nl

voor een
volledige
impressie
bezoek
onze
internet
site

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

Wordt lid van Vereniging Oud Ede.

Oud Ede houdt
de geschiedenis levend.

Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders
met vakmanschap vervaardigd bij:

DRUKKERIJ FROUWS EDE BV

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

**AANNEMERSBEDRIJF
WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE**

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

U ZOEKT.....

HARKES

TUIN- EN KAMERPLANTEN CENTRUM
KLINKENBERGERWEG 29 EDE
TEL. 0318-612694

- POTTERIE VOOR KAMER EN TUIN
- MESTSTOFFEN - GRONDSOORTEN
- TUINPLANTEN - BLOEMBOLLEN
- ALLES VOOR DE VIJVER
- GRASZODEN
- NATUURSTEEN
- TUINHOUT
- TUINGEREEDSCHAP
- KAMERPLANTEN
- SNIJBLOEMEN